

Original Article

The Impact of Gender, Ethnic, and Livelihood Structures on the Participation of Zagros Women in Sustainable Tourism

Hassanreza Yosofvand^{1*} , Afshin Safahan² , Azimeh Al-Sadat Abdollahi³

1. Assistant Professor, Department of Sociology, Faculty of Law and Social Sciences, Payame Noor University, Tehran, Iran.
2. Assistant Professor of Geography and Urban Planning, Faculty of Law and Social Sciences, Payam Noor University, Tehran, Iran.
3. Assistant Professor, Department of Sociology, Faculty of Law and Social Sciences, Payame Noor University, Tehran, Iran

* Corresponding Author E-mail: yosofvand@pnu.ac.ir, ORCID: 0000-0001-6841-577X.

Received: 2025/07/18

Revised: 2025/10/29

Accepted: 2025/11/18

Abstract

This study, using a mixed-methods approach and exploratory design, examines the impact of gender, ethnic, and livelihood structures on the participation of Zagros women in sustainable tourism development in the provinces of Kurdistan, Kermanshah, Ilam, Lorestan, Hamedan, and West Azerbaijan. Data were collected through semi-structured interviews with 12 experts and questionnaires completed by 55 tourism practitioners between the second half of 2022 and the second half of 2023. Analyses using Interpretive Structural Modeling and thematic analysis showed that gender inequality, lack of tourism infrastructure, and absence of government support are the main barriers to women's participation. Conversely, women's indigenous knowledge and their social capital provide empowerment opportunities. Ethnic identity in Kurdish and Lur communities plays a dual role: cultural attractions draw tourists while traditional norms impose restrictions on women. The intersectionality and sustainable livelihood theoretical frameworks offered a multilayered analysis of these factors. The findings emphasize the necessity of gender-sensitive policies, infrastructure development, and entrepreneurship training. Limitations such as small sample size and the cross-sectional nature of the study restrict generalizability; however, the proposed framework can be applied in future research on multiethnic and indigenous communities.

Keywords: Zagros women, Sustainable tourism, Gender inequality, Ethnic identity, Sustainable livelihood.

How to Cite: Yosofvand, H.R.; Safahan, A. & Abdollahi, A.A. (2026). The Impact of Gender, Ethnic, and Livelihood Structures on the Participation of Zagros Women in Sustainable Tourism. *Journal of Sociology of Lifestyle*, 11(1), 29-58. [In Persian].

Copyright ©The authors

Publisher: University of Tabriz, Tabriz, Iran

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>)

Extended Abstract

Background and Purpose

Regions of the Zagros Mountains in western Iran, encompassing the provinces of Kurdistan, Kermanshah, Ilam, Lorestan, Hamedan, and West Azerbaijan, are among the richest areas in terms of cultural, ethnic, and natural diversity. These areas possess significant potential for sustainable tourism development, particularly cultural, nature-based, and ecotourism. However, the participation of indigenous Zagros women in this sector is heavily influenced by intersecting gender, ethnic, and livelihood structures. Despite women's central role in preserving indigenous knowledge, cultural heritage, and traditional livelihoods, structural barriers such as gender inequality, lack of infrastructure, insufficient government support, and traditional norms limit their active involvement in tourism activities.

This study aims to examine the impact of gender, ethnic, and livelihood structures on the participation of Zagros women in sustainable tourism development. The main research question is: How do gender, ethnic, and livelihood structures affect the participation of Zagros women in sustainable tourism, and what strategies can facilitate their empowerment? The research seeks to provide a comprehensive framework for analyzing these factors and to propose gender-sensitive policy recommendations for empowering indigenous women in tourism. It is grounded in intersectionality theory and the sustainable livelihood framework, offering a multi-layered analysis of barriers and opportunities in multi-ethnic indigenous communities.

Materials and Methods

This study employed a mixed-methods approach with an exploratory sequential design. The research was conducted in two phases. In the qualitative phase, semi-structured interviews were carried out with 12 experts and local stakeholders (including university researchers, ecotourism managers, and indigenous women entrepreneurs) from the target provinces. Purposive sampling continued until theoretical saturation was reached. Interviews were recorded, transcribed, and analyzed using thematic analysis (Braun & Clarke approach) with Cohen's Kappa coefficient of 0.82 for inter-coder reliability.

In the quantitative phase, a structured questionnaire based on the 15 key factors identified in the qualitative phase was distributed among 55 tourism practitioners using snowball sampling. The questionnaire's content validity (CVR = 0.85, CVI = 0.92) and reliability (Cronbach's alpha = 0.89) were confirmed. Data were analyzed using Interpretive Structural Modeling (ISM) and MICMAC analysis in MATLAB to determine hierarchical relationships and factor clustering. Data collection spanned from the second half of 2022 to the second half of 2023 (1401–1402 in the Persian calendar). The study integrated qualitative and quantitative findings through triangulation for enhanced validity.

Findings

Qualitative thematic analysis identified 15 key factors categorized into gender challenges, ethnic-cultural factors, economic resources, social and family support, and educational-entrepreneurial capacities. Gender inequality (F1) emerged as the primary barrier, manifested in restricted access to financial resources, education, and social mobility due to traditional gender roles. Ethnic identity (F2) played a dual role: enriching tourism through cultural attractions (handicrafts, rituals, local foods) while imposing restrictions via traditional norms.

ISM modeling revealed a four-level hierarchical structure. At the top level (dependent variable) are women's entrepreneurial capacities. The second level includes social attitudes, economic poverty, tourism infrastructure, access to markets, and social participation. The third level consists of government support, gender inequality, and family support. The base level (driving factors) includes ethnic identity, indigenous knowledge, education, professional skills, and access to health/education services.

MICMAC analysis classified factors into independent (high influence: government support, gender inequality), linkage, dependent, and autonomous clusters. Women's indigenous knowledge and social capital were identified as significant empowerment opportunities, while lack of infrastructure and government support were major obstacles.

Discussion

The findings indicate that gender inequality, insufficient tourism infrastructure, and lack of targeted government support are the most critical barriers to Zagros women's participation in sustainable tourism. These results align with previous studies (Ghaderi et al., 2023, 2024; Cole, 2017; Carrasco-Santos et al., 2024) that highlight the intersectional nature of challenges faced by indigenous women. Ethnic identity presents a paradoxical effect: it serves as a valuable cultural asset for attracting tourists yet reinforces restrictive traditional norms in some Kurdish and Lur communities.

The integration of intersectionality theory and the sustainable livelihood framework provided a robust lens for understanding how overlapping identities (gender + ethnicity + geographic marginality) shape women's lived experiences. Government centralization and inadequate decentralized policies exacerbate these inequalities. Conversely, strengthening indigenous knowledge, family support, entrepreneurship training, and digital marketing skills can transform women from passive actors into active agents of sustainable development. The study extends existing literature by offering a context-specific structural model (ISM) for multi-ethnic regions in Iran.

Conclusion

This research demonstrates that the participation of Zagros women in sustainable tourism is shaped by complex interactions among gender, ethnic, and livelihood structures. While significant structural barriers exist, indigenous knowledge, social capital, and cultural assets provide strong foundations for empowerment. Effective policies must be gender-sensitive, decentralized, and focused on infrastructure development, entrepreneurship education, and family/community awareness programs. The proposed ISM-based framework can guide future research and policy-making in other multi-ethnic indigenous communities. Despite limitations such as the relatively small sample size and cross-sectional design, this study offers practical insights for promoting inclusive and sustainable tourism development in the Zagros region.

Funding

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Authors' Contributions

All authors contributed equally to the conceptualization, data collection, analysis, and writing of the manuscript. The corresponding author supervised the overall research process.

References

- Arzjani, Z., & Rahiminezhad, V. (2011). Rural women and their roles in tourism. *International Journal of Bio-Resource and Stress Management*, 2(1), 1–4. <https://www.indianjournals.com/ijor.aspx?target=ijor:ijbsm&volume=2&issue=1&article=001&type=pdf>
- Carrasco-Santos, M. J., Seyfi, S., Hosseini, S., Hall, C. M., Mohajer, B., Almeida-Garcia, F., & Cortes Macias, R. (2024). Breaking boundaries: Exploring gendered challenges and advancing equality for Iranian women careers in tourism. *Tourism Management*. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2024.104913>
- Cole, S. (2017). Empowered or burdened? Tourism, gender, intersectionality, and emotion. *Critical Tourism*

- Studies Proceedings*, 2017(1), 114. <https://digitalcommons.library.tru.ca/cts-proceedings/vol2017/iss1/-114>
- Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2011). *Designing and conducting mixed methods research* (A. Kiāmanesh & J. Sarāee, Trans.). Tehran: Aijj Publishing. (Original work published 2007) [In Persian]
- Dashper, K. (2023). Gender and rural tourism. In E. Wilson & D. Chambers (Eds.), *A research agenda for gender and tourism* (pp. 140–152). Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781800370067.-00019>
- Feldbauer, I. G., & Jeffrey, H. (2021). Disempowered hosts? A literature review of Muslim women and tourism. In *Tourism and gender-based perspectives* (pp. 13–23). Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-33-4757-1_2
- Firoozjaian, A. A., Firoozjaian, M., Hashemi Ptroodi, S. H., & Gholamrezazadeh, F. (2013). The application of interpretive structural modeling (ISM) technique in tourism studies: An analytical approach with a pathological perspective. *Tourism Planning and Development Quarterly*, 2(6), 129–159. [In Persian]
- Ghaderi, Z., Fakhari, S., Shekari, F., & Saberi, M. (2024). Community capacity building and indigenous tourism in Iran. *Anatolia: An International Journal of Tourism and Hospitality*. <https://doi.org/10.1080/13032917.2024.2328108>
- Ghaderi, Z., Tavakoli, R., Bagheri, F., & Pavee, S. (2023). The role of gender equality in Iranian female tourism entrepreneurs' success. *Tourism Recreation Research*, 1–15. <https://doi.org/10.1080/02508281.-2023.2168857>
- Haghighat Ghahfarokhi, F., Hosseini, S. A., Ghaderi, E., & Mahmoudzadeh, S. M. (2023). A semantic analysis of the construction of women's identity in tourism (Case study: Women working in eco-lodges in Kerman Province). *Woman in Development and Politics*, 21(1), 53–82. <https://doi.org/10.22059/jwdp.-2022.347099.1008246> [In Persian]
- Honggang, X., & Fan, X. (2024). Critical studies of gender equality and sustainable development in tourism geographies. In H. Xu & D. Buhalis (Eds.), *The Routledge handbook of tourism geographies* (pp. 81–95). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003286301-10>
- Hussain, K., Sun, H., Ramzan, M., Mahmood, S., & Zubair Saeed, M. (2024). Interpretive structural modeling of barriers to sustainable tourism development: A developing economy perspective. *Sustainability*, 16(13), 5442. <https://doi.org/10.3390/su16135442>
- Jomehpour, M. (2011). The impact of tourism on sustainable rural livelihoods (Case study: Baraghan village, Savojbolagh county). *Rural Research*, 2(5), 33–62. [In Persian]
- Mohanty, P., Chandran, A., & Swain, N. (2018). Promoting gender sensitivity and environment protection through sustainable tourism development: A review. *Journal of Ecotourism*, 19(1), 87–96. <https://ssrn.com/abstract=3907978>
- O’Gorman, K. D., Baum, T., McLellan, L. R., Butler, R., & Hinch, T. (2007). Tourism in Iran: Central control and indigeneity. In R. Butler & T. Hinch (Eds.), *Tourism and indigenous peoples* (pp. 269–282). Butterworth-Heinemann. <https://doi.org/10.4324/9780080553962-31>
- Ringer, G. (2007). Gender posed: The people behind the postcards. In *Tourism and gender: Embodiment, sensuality and experience* (pp. 219–234). CABI International. <https://doi.org/10.1079/9781845932718.-0219>
- Shafiee, S., Rajabzadeh Ghatari, A., & Jahanyan, S. (2022). Developing a model for smart tourism destinations: An interpretive structural modelling approach. *Information Technology & Tourism*, 24, 511–546. <https://doi.org/10.1007/s40558-022-00236-7>

- Sheikhi, A. R., Ebrahimian, S., & Vazin, N. (2020). The impact of ethnic tourism development on gender equality: A case study (Experience of Baluch women in Sistan and Baluchestan Province). *Cultural Tourism Journal*, 1(2), 47–54. <https://doi.org/10.22034/toc.2020.241614.1009> [in Persian]
- Siemiatycki, M., Enright, T., & Valverde, M. (2019). The gendered production of infrastructure. *Progress in Human Geography*, 43(6), 948–966. <https://doi.org/10.1177/030913251982845>
- Singhania, O., Swain, S., & George, B. (n.d.). Women empowerment in a traditional masculine industry: Tourism in context. *Journal of Economics and Management Sciences*. <https://doi.org/10.14254/jems.2021.6-2.5>
- Skanavis, C., & Sakellari, M. (2008). Gender and sustainable tourism: Women's participation in the environmental decision-making process. *European Journal of Tourism Research*, 1(2), 78–96. <https://doi.org/10.54055/ejtr.v1i2.13>
- Wilson, E., & Chambers, D. (Eds.). (2023). *A research agenda for gender and tourism*. Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781789902532.00013>

فصلنامه جامعه‌شناسی سبک زندگی

جامعه‌شناسی سبک زندگی

نوع مقاله: پژوهشی

تأثیر ساختارهای جنسیتی، قومی و معیشتی بر مشارکت زنان زاگرس نشین در گردشگری پایدار

حسن‌رضا یوسفوند^۱، افشین سفاهن^۲، عظیمه السادات عبدالمهی^۳

۱. استادیار گروه جامعه‌شناسی، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه پیام نور تهران، ایران.

۲. استادیار گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه پیام نور تهران، ایران.

۳. استادیار گروه جامعه‌شناسی، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه پیام نور تهران، ایران.

*ایمیل نویسنده مسئول: yosofvand@pnu.ac.ir; ارکید: 0000-0001-6841-577X

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۴/۲۷ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۰۸/۰۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۸/۲۷

چکیده

این پژوهش با رویکرد ترکیبی و طراحی اکتشافی، تأثیر ساختارهای جنسیتی، قومی و معیشتی بر مشارکت زنان زاگرس نشین در توسعه گردشگری پایدار در استان‌های کردستان، کرمانشاه، ایلام، لرستان، همدان و آذربایجان غربی را بررسی کرده است. داده‌ها از مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با ۱۲ خبره و پرسشنامه با ۵۵ فعال گردشگری در بازه زمانی نیمه دوم ۱۴۰۱ تا نیمه دوم ۱۴۰۲ جمع‌آوری شد. تحلیل‌ها با مدل‌سازی ساختاری تفسیری و تحلیل مضمون نشان داد که نابرابری جنسیتی، کمبود زیرساخت‌های گردشگری و فقدان حمایت‌های دولتی، موانع اصلی مشارکت زنان هستند. در مقابل، دانش بومی زنان و سرمایه اجتماعی آنان فرصت‌های توانمندسازی فراهم می‌کند. هویت قومی در جوامع کرد و لر نقش دوگانه‌ای دارد؛ جاذبه‌های فرهنگی گردشگران را جذب و در عین حال هنجارهای سنتی محدودیت‌هایی برای زنان ایجاد می‌کند. چارچوب نظری تقاطعی و معیشت پایدار تحلیل چندلایه‌ای از این عوامل ارائه داد. یافته‌ها بر ضرورت سیاست‌گذاری‌های جنسیتی‌محور، توسعه زیرساخت‌ها و آموزش‌های کارافزینی تأکید دارد. محدودیت‌هایی مانند حجم نمونه محدود و ماهیت مقطعی مطالعه تعمیم‌پذیری را محدود کرده‌اند، اما چارچوب پیشنهادی قابلیت استفاده در تحقیقات آینده جوامع چندقومیتی و بومی را دارد.

کلیدواژه‌ها: زنان زاگرس نشین، گردشگری پایدار، نابرابری جنسیتی، هویت قومی، معیشت پایدار.

استناد به این مقاله:

یوسفوند، حسن‌رضا؛ سفاهن، افشین و عبدالمهی، عظیمه السادات. (۱۴۰۵). تأثیر ساختارهای جنسیتی، قومی و معیشتی بر مشارکت زنان زاگرس نشین در گردشگری پایدار. *جامعه‌شناسی سبک زندگی*، ۱۱(۱)، ۲۹-۵۸.

Copyright ©The authors

Publisher: University of Tabriz, Tabriz, Iran

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

مقدمه

مناطق زاگرس‌نشین غرب ایران، شامل استان‌های کردستان، کرمانشاه، ایلام، بخش‌هایی از لرستان، همدان و اذربایجان غربی، از غنی‌ترین زیست‌بوم‌های فرهنگی و قومیتی ایران برخوردارند. این مناطق با تنوع قومیتی و زبانی، شامل جوامع کرد، لر و ترک و سایر طوایف بومی، دارای ساختارهای اجتماعی پیچیده‌ای هستند که هویت‌های قومی و طایفه‌ای با تاریخ و فرهنگ مشترک درهم‌تنیده شده‌اند (O'Gorman et al., 2007). زنان بومی این مناطق نقش محوری در حفظ و انتقال میراث فرهنگی، دانش بومی و فعالیت‌های معیشتی ایفا می‌کنند، اما این نقش‌ها در مطالعات گردشگری و توسعه پایدار کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند (Cole, 2017; Feldbauer & Jeffrey, 2021).

سبک زندگی زنان زاگرس‌نشین متأثر از ساختارهای جنسیتی، قومی و معیشتی است که تجربه زیسته زنان را به پدیده‌ای چندلایه تبدیل کرده و نیازمند رویکردی چندوجهی است (Cole, 2017). زنان زاگرس‌نشین، به‌ویژه در جوامع کرد، با چالش‌هایی نظیر نابرابری جنسیتی در دسترسی به منابع، محدودیت‌های زیرساختی و کمبود حمایت‌های اجتماعی و خانوادگی مواجه‌اند که مشارکت آن‌ها در گردشگری را محدود می‌کند (Ghaderi et al., 2023; Carrasco-Santos et al., 2024). با وجود پتانسیل‌های بالای گردشگری طبیعی، فرهنگی و بوم‌گردی، سیاست‌گذاری‌های ناکافی و تمرکزگرایی دولتی مانع بهره‌برداری کامل از این ظرفیت‌ها شده و به بازتولید نابرابری‌های تاریخی منجر شده است (O'Gorman et al., 2013; Firoozjaian et al., 2007). تمرکزگرایی دولتی، با ایجاد محدودیت در تخصیص منابع مالی و آموزشی به مناطق محلی، اثربخشی حمایت‌های سیاستی را کاهش داده و در نتیجه، فرصت‌های توانمندسازی زنان در حوزه‌هایی مانند گردشگری را محدود کرده است (Wilson & Chambers, 2023). به بیان دیگر، این تمرکزگرایی منجر به محروم‌ماندن مناطق حاشیه‌ای از امکانات لازم برای توسعه می‌شود. عوامل کلیدی مؤثر بر مشارکت زنان در توسعه گردشگری، شامل نابرابری جنسیتی، هویت قومی، زیرساخت‌های گردشگری، حمایت‌های دولتی، دانش بومی و دسترسی به منابع مالی و آموزشی، بر پایه مرور ادبیات تخصصی و مشورت با خبرگان محلی شناسایی شده‌اند. برخی از این عوامل در پژوهش‌های پیشین نیز مورد توجه قرار گرفته‌اند (Arzjani & Rahiminezhad, 2011; Haghghat Ghahfarokhi et al., 2023). شایان ذکر است که عواملی مانند نابرابری جنسیتی و فقر اقتصادی از مهم‌ترین موانع مشارکت زنان به شمار می‌آیند، در حالی که مؤلفه‌هایی نظیر دانش بومی، مهارت‌های کارافرینی و حمایت‌های هدفمند، ظرفیت‌هایی برای دستیابی به توسعه پایدار فراهم می‌کنند (Dashper, 2023).

هویت قومی، به‌ویژه در این جوامع، از یک‌سو با غنابخشیدن به جاذبه‌های فرهنگی، می‌تواند مشارکت زنان را در گردشگری تقویت کند، اما از سوی دیگر، برخی سنت‌های محلی ممکن است محدودیت‌هایی را بر فعالیت‌های زنان تحمیل نماید. این دوگانگی نشان‌دهنده لزوم سیاست‌گذاری هوشمندانه‌ای است که با تکیه بر آموزش و آگاهی‌بخشی، هم از ظرفیت‌های فرهنگی بهره‌برداری کرده و هم موانع اجتماعی را کاهش دهد (Ghaderi et al., 2024). گردشگری پایدار می‌تواند ابزاری برای توانمندسازی زنان باشد، اما تحقق آن نیازمند شناخت موانع و فرصت‌هاست (Ringer, 2007). فقدان زیرساخت‌هایی مانند اقامتگاه‌های بوم‌گردی و حمل‌ونقل و کمبود حمایت‌های دولتی و خانوادگی، مشارکت زنان را محدود می‌کند (Sheikhi et al., 2019). با این وجود، دانش بومی و مهارت‌های حرفه‌ای زنان، همراه با پتانسیل‌های قومی و فرهنگی، محرک‌های توسعه پایدار و تغییر در سبک زندگی منطقه محسوب می‌شوند. با عنایت به اینکه سبک زندگی در

مناطق زاگرس‌نشین نه تنها تحت تأثیر شرایط جغرافیایی و اقتصادی است، بلکه به شدت به ساختارهای اجتماعی، جنسیتی و قومی وابسته است؛ این پژوهش به دنبال پاسخ به این پرسش است: چگونه ساختارهای جنسیتی، قومی و معیشتی بر مشارکت زنان زاگرس‌نشین در گردشگری تأثیر می‌گذارد و چه راهکارهایی توانمندسازی آن‌ها را تسهیل می‌کنند؟ هدف از انجام پژوهش این است که چارچوبی جامع برای تحلیل روابط این عوامل و ارائه راهبردهای سیاستی برای توانمندسازی زنان زاگرس غربی در گردشگری پایدار ارائه می‌دهد.

ادبیات پژوهش

پیشینه پژوهش

پژوهش‌های اخیر در حوزه گردشگری پایدار، با تمرکز بر موانع توسعه در اقتصادهای در حال توسعه، نشان‌دهنده الگویی منسجم از چالش‌های ساختاری هستند که مستقیماً بر مشارکت گروه‌های حاشیه‌ای، به‌ویژه زنان بومی، تأثیر می‌گذارد. برای نمونه، حسین و همکاران (Hussain et al., 2024) با استفاده از روش مدل‌سازی ساختاری تفسیری (ISM) در مطالعه‌ای در پاکستان، ۲۱ مانع کلیدی توسعه گردشگری پایدار را شناسایی و روابط علی آن‌ها را تحلیل کردند. این موانع، شامل کمبود حمایت‌های دولتی، محدودیت‌های مالی و فقدان یکپارچگی نهادی، بر ضرورت سیاست‌های حمایتی و زیرساخت‌های مناسب تأکید دارند و الگویی را ترسیم می‌کنند که در جوامع بومی مانند زاگرس‌نشین ایران نیز قابل تعمیم است، جایی که تمرکزگرایی دولتی مشابهی بر تخصیص منابع محلی سایه افکنده است. این یافته‌ها با مطالعات دیگری هم‌خوانی دارد که نابرابری جنسیتی و کمبود زیرساخت‌های گردشگری را به‌عنوان موانع اصلی مشارکت زنان در مناطق بومی برجسته می‌کنند (Arzjani & Rahiminezhad, 2011). در ایران، پژوهش‌های محلی این الگو را تأیید می‌کنند و نشان می‌دهند که زنان در مناطق روستایی و بومی، مانند زاگرس، با محدودیت‌های ساختاری، از جمله دسترسی ناکافی به منابع مالی و آموزشی، مواجه‌اند (فیروزجانیان و همکاران، ۱۳۹۲). این محدودیت‌ها که ریشه در تمرکزگرایی دولتی دارند، اثربخشی حمایت‌های سیاستی را کاهش می‌دهند، همان‌طور که اوگورمن و همکاران (O'Gorman et al., 2007) در بررسی سیاست‌های متمرکز گردشگری ایران توصیف کرده‌اند. برای مثال، تخصیص ناکافی بودجه به پروژه‌های گردشگری محلی و نبود برنامه‌های آموزشی متناسب با نیازهای زنان زاگرس‌نشین، مشارکت آن‌ها را محدود کرده است. در این راستا، قادری و همکاران (Ghaderi et al., 2024) پیشنهاد سیاست‌گذاری‌های غیرمتمرکز و برنامه‌های متناسب با نیازهای محلی، مانند ایجاد تعاونی‌های زنان برای مدیریت اقامتگاه‌های بوم‌گردی، را ارائه می‌دهند که می‌تواند پلی بین موانع ساختاری و فرصت‌های محلی باشد.

در ادامه این جریان، هویت قومی به‌عنوان عاملی دوگانه ظاهر می‌شود که ضمن ایجاد فرصت‌هایی برای جذب گردشگران از طریق نمایش فرهنگ‌های محلی، گاهی محدودیت‌های فرهنگی مانند انتظار از زنان برای اولویت دادن به وظایف خانگی را تقویت می‌کند (Singhanian et al., n.d.). با این حال، این محدودیت‌ها با برنامه‌های آگاهی‌بخشی و آموزش‌های فرهنگی قابل کاهش هستند، همان‌طور که دانش بومی زنان، مانند مهارت‌های سنتی در تولید محصولات محلی و مدیریت منابع طبیعی، به‌عنوان یک دارایی محوری شناخته شده که می‌تواند با آموزش‌های هدفمند و دسترسی به بازارهای گردشگری به عاملی برای توانمندسازی تبدیل شود. برای مثال، آموزش بازاریابی دیجیتال به زنان می‌تواند

آن‌ها را قادر سازد تا محصولات خود را به گردشگران معرفی کنند. این انتقال از موانع به فرصت‌ها، در مطالعات کلیدی مرتبط با نقش زنان در توسعه گردشگری، به‌ویژه در زمینه‌های جنسیتی، قومیتی و معیشتی، منعکس است و چارچوبی منسجم برای تحلیل تعاملات این عوامل فراهم می‌آورد:

شافعی و همکاران (Shafiee et al., 2022) با استفاده از روش ISM، عوامل توسعه مقاصد گردشگری هوشمند را مدل‌سازی کردند و منابع مالی، حمایت‌های دولتی و سیاست‌های گردشگری هوشمند را به‌عنوان عوامل کلیدی معرفی کردند که نشان‌دهنده اهمیت زیرساخت‌های دیجیتال و آموزش برای مشارکت گروه‌های حاشیه‌ای، از جمله زنان، است. این یافته‌ها با مطالعه کول (Cole, 2017) در اندونزی هم‌راستا هستند که با استفاده از رویکرد تقاطعی و انجام ۸۸ مصاحبه و چهار گروه کانونی، نشان داد که سیاست‌های نفولیبیرال در توسعه گردشگری، هزینه‌های پنهانی مانند افزایش قیمت منابع طبیعی (مانند آب) را به زنان تحمیل می‌کند. این مطالعه بر نقش احساسات در فهم اثرات گردشگری تاکید کرده و نشان می‌دهد که فقدان کنترل زنان بر منابع، احساس ناتوانی و استرس را در آن‌ها تقویت می‌کند که در جوامع زاگرس‌نشین، با محدودیت‌های قومی مشابه، تکرار می‌شود. این الگو در پژوهش ارزجانی و رحیمی‌نژاد (Arzjani & Rahiminezhad, 2011) در ایران تایید می‌شود که نقش زنان روستایی در توسعه گردشگری را بررسی کرد و نتایج نشان داد که گردشگری روستایی می‌تواند ابزاری برای توسعه اقتصادی-اجتماعی باشد، اما موفقیت آن به حمایت‌های نهادی و دولتی وابسته است. زنان روستایی در ایران به دلیل محدودیت‌های فرهنگی و وابستگی‌های سنتی، اغلب از مشارکت کامل در فعالیتهای گردشگری محروم‌اند و این پژوهش بر لزوم تقویت نقش زنان از طریق آموزش و ایجاد ساختارهای حمایتی تاکید دارد که پلی به سمت فرصت‌های معیشتی پایدار می‌سازد.

اوگورمن و همکاران (O'Gorman et al., 2007) در مطالعه‌ای در ایران، تاثیر سیاست‌های متمرکز و کنترل دولتی بر توسعه گردشگری را بررسی کردند و دریافتند که تمرکزگرایی و کنترل مذهبی-سیاسی، توسعه گردشگری بومی را محدود کرده و مشارکت جوامع محلی، به‌ویژه زنان، را کاهش داده است. این پژوهش نشان می‌دهد که فقدان حمایت از جوامع بومی، فرصت‌های توانمندسازی را محدود کرده و بر ضرورت بازنگری در سیاست‌گذاری‌های گردشگری تاکید دارد که با چالش‌های زیرساختی در زاگرس هم‌خوانی دارد. ویلسون و چمبرز (Wilson & Chambers, 2023) در کتاب خود به موانع جنسیتی در صنعت گردشگری ایران پرداختند و با انجام مصاحبه‌های کیفی با زنان شاغل در این صنعت، موانع ساختاری و نگرشی را شناسایی کردند که مشارکت زنان را محدود می‌کنند. نتایج نشان داد که تبعیض‌های سازمانی و ساختارهای اجتماعی-فرهنگی مانع از توانمندسازی زنان می‌شوند و این پژوهش بر اهمیت رویکردهای جنسیتی در سیاست‌گذاری‌های گردشگری تاکید می‌کند که جنبه قومی آن در جوامع کرد و لر برجسته است. رینگر (Ringer, 2007) به بررسی تاثیرات جهانی‌سازی گردشگری بر نقش‌های جنسیتی پرداخت و نشان داد که تصاویر کلیشه‌ای از زنان در تبلیغات گردشگری، آن‌ها را به‌عنوان نمادهای فرهنگی یا اشیاء تجاری معرفی می‌کند که می‌تواند به حاشیه‌راندن نقش‌های واقعی آن‌ها منجر شود. این مطالعه بر ضرورت بازنگری در نحوه بازاریابی گردشگری برای تقویت هویت‌های محلی تاکید دارد که در زمینه معیشت پایدار زاگرس‌نشین، به دانش بومی زنان مرتبط است.

قادری و همکاران (Ghaderi et al., 2024) در مطالعه‌ای در ایران، به بررسی ظرفیت‌سازی جوامع بومی در گردشگری پرداختند و با استفاده از روش‌های کیفی، عواملی مانند رهبری محلی، سرمایه اجتماعی و انسجام جامعه را به‌عنوان

محرك‌های توسعه گردشگری شناسایی کردند. با این حال، موانعی مانند تعصبات فرهنگی و فاصله از مراکز قدرت، مشارکت زنان را محدود کرده‌اند و این مطالعه بر اهمیت تقویت ظرفیت‌های محلی برای توسعه پایدار تاکید دارد که با هویت قومی دوگانه در زاگرس هم‌خوانی دارد. دشپر (Dashper, 2023) به نقش جنسیت در گردشگری روستایی پرداخت و نشان داد که جوامع روستایی اغلب تحت تأثیر ساختارهای جنسیتی سنتی هستند که زنان را به نقش‌های خانگی محدود می‌کند. گردشگری می‌تواند فرصت‌هایی برای درآمدزایی فراهم کند، اما اغلب به مشاغل کم‌درآمد و آسیب‌پذیر منجر می‌شود و این پژوهش بر ضرورت سیاست‌گذاری‌های جنسیتی برای بهره‌برداری از پتانسیل‌های گردشگری تاکید دارد که در معیشت زنان زاگرس‌نشین، از طریق صنایع‌دستی محلی، قابل اعمال است. کاراسکو-سانتوس و همکاران (Carrasco-Santos et al., 2024) در مطالعه‌ای در ایران، با استفاده از نظریه ساختار جنسیتی ریسمن، موانع مشارکت زنان در صنعت گردشگری را بررسی کردند و نشان داد که تبعیض‌های نهادی، کلیشه‌های جنسیتی و ساختارهای اتیک، موانع اصلی در برابر توانمندسازی زنان هستند. با این حال، زنان از طریق مذاکره و مقاومت فعال، تلاش می‌کنند این موانع را پشت سر بگذارند و این مطالعه بر اهمیت توجه به زمینه‌های غیرغربی در مطالعات جنسیت و گردشگری تاکید دارد که تقاطع با قومیت در زاگرس را برجسته می‌کند.

حقیقت قهفرخی و همکاران (Haghighat Ghahfarokhi et al., 2023) در مطالعه‌ای در استان کرمان، به بررسی برساخت هویتی زنان شاغل در اقامتگاه‌های بوم‌گردی پرداختند و نشان داد که گردشگری می‌تواند به تغییر هویت زنان از وابستگی سنتی به استقلال مدرن منجر شود. این مطالعه بر نقش گردشگری در ایجاد فرصت‌های جدید برای زنان و تأثیر آن بر هویت‌های اجتماعی-فرهنگی تاکید دارد که در جوامع قومی زاگرس، با حفظ میراث فرهنگی، هم‌راستا است. شیخی و همکاران (Sheikhi et al., 2019) در مطالعه‌ای در سیستان و بلوچستان، تأثیر گردشگری قومی بر تساوی جنسیتی را بررسی کردند و نشان داد که گردشگری قومی می‌تواند به‌عنوان پنجره‌ای برای معرفی فرهنگ‌های محلی و افزایش مشارکت زنان عمل کند، اما موفقیت آن به تغییر نگرش‌های اجتماعی و حمایت‌های نهادی وابسته است که الگویی برای سیاست‌گذاری در مناطق چندقومی زاگرس ارائه می‌دهد.

با وجود مطالعات گسترده در حوزه گردشگری و جنسیت، خالاهای پژوهشی قابل توجهی همچنان وجود دارد. نخست، بیشتر مطالعات موجود بر جنبه‌های اقتصادی توانمندسازی زنان تمرکز کرده‌اند و به عوامل غیراقتصادی مانند هویت قومی، نگرش‌های اجتماعی و حمایت‌های خانوادگی کمتر پرداخته شده است. دوم، در زمینه ایران، مطالعات محدودی به بررسی نقش زنان بومی در مناطق زاگرس‌نشین پرداخته‌اند و تعاملات پیچیده جنسیت، قومیت و معیشت در این مناطق به‌صورت نظام‌مند بررسی نشده است. سوم، فقدان تحلیل‌های ساختاری و مدل‌سازی روابط بین عوامل کلیدی مانند نابرابری جنسیتی، زیرساخت‌های گردشگری و دانش بومی، مانع از ارائه راهبردهای سیاستی جامع شده است. چهارم، نقش احساسات و تجربه زیسته زنان در فرایندهای گردشگری، به‌ویژه در جوامع بومی ایران، کمتر مورد توجه قرار گرفته است. در نهایت، نبود چارچوب‌های بومی‌سازی‌شده برای تحلیل مشارکت زنان در گردشگری پایدار، به‌ویژه در مناطق چندقومیتی مانند زاگرس، یک خلا پژوهشی مهم است که نیازمند توجه بیشتر است. این خالاهای پژوهش حاضر را توجیه می‌کنند، جایی که با رویکرد ترکیبی و مدل ISM، به پر کردن این شکاف‌ها می‌پردازد و انسجامی بین یافته‌های جهانی و محلی ایجاد می‌کند.

مبانی نظری

گردشگری پایدار به‌عنوان رویکردی چندوجهی برای توسعه اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی، از دهه‌های گذشته مورد توجه پژوهشگران و سیاست‌گذاران قرار گرفته است (Ringer, 2007). این نوع گردشگری با تأکید بر حفظ منابع طبیعی، فرهنگی و معیشتی، می‌تواند به‌عنوان ابزاری برای توانمندسازی گروه‌های حاشیه‌ای، به‌ویژه زنان بومی، عمل کند (Cole, 2017). در مناطق زاگرس‌نشین ایران، زنان نقش محوری در حفظ میراث فرهنگی، دانش بومی و فعالیت‌های معیشتی ایفا می‌کنند. با این حال، مشارکت آن‌ها در گردشگری تحت تأثیر ساختارهای پیچیده جنسیتی، قومی و معیشتی قرار دارد که نیازمند تحلیل چندلایه‌ای است (Wilson & Chambers, 2023). این پژوهش با بهره‌گیری از چارچوب‌های نظری تقاطعی و معیشت پایدار، به بررسی این عوامل و ارائه راهکارهایی برای توانمندسازی زنان می‌پردازد.

نظریه تقاطعی

نظریه تقاطعی کیمبرلی کرنشاو بر این اصل استوار است که تجربه زیسته افراد از تقاطع عوامل متعددی مانند جنسیت، قومیت، طبقه اجتماعی و موقعیت جغرافیایی شکل می‌گیرد. این چارچوب برای تحلیل چالش‌های زنان زاگرس‌نشین که با نابرابری‌های جنسیتی و قومیتی مواجه‌اند، بسیار مناسب است (Carrasco-Santos et al., 2024).

نابرابری جنسیتی، به‌ویژه در دسترسی به منابع مالی، آموزشی و فرصت‌های شغلی، مانع اصلی مشارکت زنان در گردشگری است (Ghaderi et al., 2023). برای مثال، در جوامع کرد لک، هنجارهای سنتی اغلب نقش‌های خانگی را به زنان تحمیل می‌کنند که این امر مشارکت آن‌ها در فعالیت‌های اقتصادی مانند گردشگری را محدود می‌کند (Feldbauer & Jeffrey, 2021). با این حال، هویت قومی، مانند فرهنگ غنی ترکی، کردی و لری می‌تواند از طریق جاذبه‌های فرهنگی، مانند صنایع دستی و آیین‌های محلی، به توسعه گردشگری بومی کمک کند. این دوگانگی نیازمند سیاست‌گذاری‌های هوشمندانه‌ای است که از طریق آموزش‌های فرهنگی و برنامه‌های آگاهی‌بخشی، محدودیت‌های سنتی را کاهش داده و از پتانسیل‌های فرهنگی بهره‌برداری کند (Haghighat Ghahfarokhi et al., 2023). برای مثال، برنامه‌های آموزشی که زنان را به‌عنوان راهنمایان گردشگری محلی توانمند می‌کنند، می‌توانند هم هویت قومی را تقویت کرده و هم موانع فرهنگی را کاهش دهند.

معیشت پایدار

چارچوب معیشت پایدار، ارائه‌شده توسط چمبرز و کانوی، بر استفاده از دارایی‌های انسانی، اجتماعی، طبیعی، مالی و فیزیکی برای بهبود معیشت تأکید دارد. در مناطق زاگرس‌نشین، دارایی‌های انسانی، مانند دانش بومی زنان در زمینه صنایع دستی، کشاورزی سنتی و مدیریت منابع طبیعی و دارایی‌های اجتماعی، مانند شبکه‌های خانوادگی و محلی، فرصت‌هایی برای توسعه گردشگری پایدار فراهم می‌کنند (Dashper, 2023). این دارایی‌ها می‌توانند از طریق آموزش‌های کارافزینی، دسترسی به تسهیلات مالی و توسعه زیرساخت‌های گردشگری تقویت شوند (Sheikhi et al., 2019). برای مثال، زنان زاگرس‌نشین با استفاده از دانش بومی خود در تولید محصولات محلی، مانند گلیم و جاجیم، می‌توانند به بازارهای گردشگری دسترسی پیدا کنند، مشروط بر اینکه زیرساخت‌های لازم، مانند اقامتگاه‌های بوم‌گردی و سیستم‌های حمل‌ونقل، فراهم باشد (Jomehpour, 2011). این چارچوب به تحلیل تعاملات بین عوامل کلیدی، مانند نابرابری جنسیتی و حمایت‌های دولتی، کمک می‌کند و راهکارهایی برای تقویت معیشت پایدار زنان ارائه می‌دهد.

نظریه‌های فمینیستی پسااستعماری در گردشگری

نظریه‌های فمینیستی پسااستعماری که ریشه در آثار محققانی مانند موهانتی و همکاران (Mohanty et al., 2018) دارد، بر بررسی تقاطع ستم جنسیتی با روابط استعماری و نئوکولونیال در زمینه‌های فرهنگی و اقتصادی مانند گردشگری تاکید می‌کنند. این نظریه‌ها استدلال می‌کنند که گردشگری، به‌عنوان یک صنعت جهانی‌شده، اغلب هویت‌های بومی زنان را به‌عنوان «اشیاء فرهنگی» یا نمادهای سنتی بازنمایی می‌کند که این امر نابرابری‌های جنسیتی را در جوامع حاشیه‌ای مانند مناطق زاگرس‌نشین تشدید می‌نماید (Siemiatycki et al., 2019). برای مثال، در تولید زیرساخت‌های گردشگری، مانند اقامتگاه‌های بوم‌گرددی، ساختارهای مردانه غالب بر طراحی و اجرا حاکم است که منجر به اولویت‌دهی به منافع اقتصادی مردانه می‌شود و زنان را به حاشیه می‌راند. این نظریه‌ها، با الهام از اکوفمینیسم، رابطه چرخه‌ای بین ستم بر زنان و بهره‌کشی از طبیعت را برجسته می‌کنند و نشان می‌دهند که زنان زاگرس‌نشین، به دلیل نقش‌های بازتولیدی‌شان (مانند مدیریت منابع طبیعی خانوار)، آسیب‌پذیری بیشتری در برابر تغییرات اقلیمی و توسعه ناپایدار گردشگری دارند (Mohanty et al., 2018). در این چارچوب، گردشگری پایدار می‌تواند با چالش‌های پسااستعماری، مانند بازنمایی کلیشه‌ای زنان در تبلیغات گردشگری (مانند تصویر زنان به‌عنوان میزبانان منفعل)، مقابله کند و به توانمندسازی واقعی منجر شود. سیمیاتیکی و همکاران (Siemiatycki et al., 2019) تاکید می‌کنند که این ساختارهای جنسیتی در تولید زیرساخت‌ها که به گردشگری تعمیم می‌یابد، نه تنها نابرابری‌های نژادی و طبقاتی را بازتولید می‌کند، بلکه نیازمند بازنگری در فرایندهای برنامه‌ریزی برای ایجاد فضاهای فراگیرتر است.

نظریه کنشگری در گردشگری

نظریه کنشگری در گردشگری بر توانایی افراد، به‌ویژه زنان، برای مقاومت در برابر ساختارهای سرکوبگر و ایجاد تغییرات مثبت تمرکز دارد. این نظریه که در مطالعات گردشگری با الهام از کارهای ویلسون و چمبرز (Wilson & Chambers, 2023) و هونگانگ و فان (Honggang & Fan, 2024) الهام یافته، نشان می‌دهد که زنان زاگرس‌نشین از طریق کنشگری‌های روزمره، مانند مدیریت اقامتگاه‌های بوم‌گرددی یا ترویج دانش بومی در تورهای محلی، می‌توانند محدودیت‌های جنسیتی و قومی را به چالش بکشند. برای مثال، زنان در مناطق روستایی، با بهره‌گیری از فناوری‌های دیجیتال (مانند پلتفرم‌های آنلاین گردشگری)، فضاهای جدیدی برای کنشگری ایجاد می‌کنند و از نقش‌های سنتی فراتر می‌روند (Honggang & Fan, 2024). این کنشگری، به‌ویژه در چارچوب اکوفمینیسم، با نگرش‌های زیست‌محیطی قوی‌تر زنان همخوانی دارد، جایی که آن‌ها در فعالیت‌های پایدار مانند حفاظت از میراث فرهنگی یا ترویج گردشگری کم‌کربن، نقش رهبری ایفا می‌کنند (Mohanty et al., 2018). با این حال، موانعی مانند کلیشه‌های جنسیتی در بازاریابی گردشگری که زنان را به‌عنوان «منفعل» تصویر می‌کند، این کنشگری را محدود می‌سازد. نظریه کنشگری بر لزوم سیاست‌گذاری‌هایی تاکید دارد که زنان را به‌عنوان کنشگران فعال توانمند سازد، نه صرفاً مصرف‌کنندگان یا میزبانان و این امر در مناطق زاگرس‌نشین می‌تواند به کاهش نابرابری‌های تقاطعی کمک کند.

ادغام نظریه تقاطعی و چارچوب معیشت پایدار، چارچوبی جامع برای تحلیل مشارکت زنان بومی در گردشگری ارائه می‌دهد. نظریه تقاطعی به شناسایی تعاملات پیچیده بین جنسیت، قومیت و معیشت کمک می‌کند، در حالی که چارچوب معیشت پایدار منابع و قابلیت‌های لازم برای توانمندسازی زنان را مشخص می‌سازد. این ترکیب امکان تحلیل نظام‌مند

موانع ساختاری (مانند نابرابری جنسیتی و فقدان زیرساخت‌ها) و فرصت‌های موجود (مانند دانش بومی و سرمایه اجتماعی) را فراهم می‌کند. این چارچوب نظری به‌عنوان پایه‌ای برای تحلیل نقش زنان بومی زاگرس‌نشین در توسعه گردشگری عمل می‌کند و به پژوهشگر امکان می‌دهد تا روابط بین عوامل کلیدی را در یک ساختار منسجم تحلیل کرده و اولویت‌های سیاستی را برای توانمندسازی زنان بومی در توسعه گردشگری پایدار مشخص کند. با استفاده از نظریه تقاطعی، تعاملات پیچیده بین جنسیت، قومیت و معیشت بررسی می‌شود تا موانع ساختاری و فرصت‌های موجود شناسایی شوند. چارچوب معیشت پایدار نیز به تحلیل منابع و قابلیت‌های زنان، مانند دانش بومی و مهارت‌های کارافزینی، کمک می‌کند تا راهبردهای سیاستی مؤثری طراحی شود. این چارچوب نه‌تنها به فهم موانع ساختاری کمک می‌کند، بلکه بر تقویت سرمایه‌های انسانی و اجتماعی زنان برای مشارکت فعال در گردشگری پایدار تاکید دارد.

جمع‌بندی مبانی نظری و تجربی

مبانی نظری این پژوهش، با ادغام نظریه تقاطعی، چارچوب معیشت پایدار، نظریه‌های فمینیستی پسااستعماری (Wilson & Chambers, 2023; Mohanty et al., 2018; Siemiatycki et al., 2019) و نظریه کنشگری در گردشگری (Honggang & Fan, 2024)، چارچوبی چندلایه برای تحلیل تاثیر ساختارهای جنسیتی، قومی و معیشتی بر مشارکت زنان زاگرس‌نشین ارائه می‌دهد. این چارچوب‌ها، با تاکید بر تقاطع نابرابری‌ها، کنشگری مقاومتی زنان و روابط پسااستعماری در تولید زیرساخت‌های گردشگری، موانع ساختاری مانند کلیشه‌های جنسیتی و بهره‌کشی از منابع بومی را برجسته می‌کنند، در حالی که فرصت‌هایی مانند دانش بومی و نگرش‌های زیست‌محیطی را برای توانمندسازی تقویت می‌نمایند. از سوی تجربی، پیشینه پژوهش (مانند Hussain et al., 2024; Ghaderi et al., 2023; Cole, 2017) نشان می‌دهد که این عوامل در جوامع بومی ایران، به‌ویژه زاگرس‌نشین، با تمرکزگرایی دولتی و کمبود زیرساخت‌ها ترکیب شده و مشارکت زنان را محدود می‌سازند، اما با حمایت‌های محلی و آموزشی، قابلیت تبدیل به محرک‌های توسعه پایدار را دارند. این جمع‌بندی نظری-تجربی، پایه‌ای برای مدل‌سازی ISM در یافته‌ها فراهم می‌کند و بر ضرورت سیاست‌گذاری‌های جنسیتی‌محور و غیرمتمرکز تاکید دارد که خلاهای پژوهشی مانند نقش احساسات زیسته و کنشگری زنان در زمینه‌های غیرغربی را پر می‌نماید.

روش تحقیق

این پژوهش با بهره‌گیری از رویکرد ترکیبی^۱ و طراحی اکتشافی متوالی^۲ انجام شد. این طرح پژوهشی که بر اساس اصول کرسول و پلانو کلارک (Creswell & Plano Clark, 2011) شده، با تمرکز بر فاز کیفی اولیه آغاز می‌شود تا پدیده‌های ناشناخته را اکتشاف کند و سپس بر پایه نتایج کیفی، فاز کمی طراحی و اجرا می‌گردد. هدف از این رویکرد، دستیابی به درک عمیق‌تر از عوامل مؤثر بر مشارکت زنان زاگرس‌نشین در گردشگری پایدار از طریق ترکیب داده‌های کیفی غنی و تحلیل‌های کمی ساختاری است. این روش برای بررسی تعاملات پیچیده ساختارهای جنسیتی، قومی و معیشتی در جوامع بومی که نیازمند هم‌اکتشاف و هم‌مدل‌سازی روابط علی است، مناسب تشخیص داده شد. فرایند کلی پژوهش شامل مراحل زیر بود: (۱) جمع‌آوری و تحلیل داده‌های کیفی برای شناسایی عوامل کلیدی؛ (۲) طراحی ابزار

1. mixed-methods

2. exploratory sequential design

کمی بر اساس یافته‌های کیفی؛ (۳) جمع‌آوری و تحلیل داده‌های کمی برای مدل‌سازی روابط و (۴) ادغام نتایج دو فاز برای ارائه چارچوب جامع.

رویکرد تلفیقی این پژوهش بر پایه طراحی اکتشافی متوالی استوار است که یک مدل استاندارد در روش‌شناسی ترکیبی به شمار می‌رود. این طراحی که برای اکتشاف پدیده‌های پیچیده و کمتر شناخته‌شده (مانند تعاملات تقاطعی جنسیت، قومیت و معیشت در جوامع بومی) ایده‌آل است، شامل دو فاز متوالی است:

فاز اول (کیفی): اکتشافی و پایه‌گذار، برای شناسایی عوامل کلیدی از دیدگاه خبرگان محلی.

فاز دوم (کمی): تاییدی و مدل‌سازی‌کننده، برای آزمون و ساختاردهی روابط عوامل شناسایی‌شده در فاز اول.

ادغام: در مرحله نهایی، نتایج دو فاز با استفاده از مثلث‌بندی ترکیب شد تا چارچوب جامع مانند مدل شکل (ISM) گیرد.

این رویکرد «متوالی» است، به این معنا که فاز کمی نه به صورت موازی بلکه مستقیماً بر پایه خروجی فاز کیفی (مانند ۱۵ عامل شناسایی‌شده) طراحی شد. منطق انتخاب این مدل، ماهیت اکتشافی پژوهش است: ساختارهای اجتماعی در مناطق زاگرس‌نشین ایران نیازمند توصیف اولیه (کیفی) و سپس مدل‌سازی روابط (کمی) هستند. این روش، بر خلاف رویکردهای همگرا، اجازه می‌دهد تا یافته‌های کیفی «هدایت‌کننده» ابزار کمی باشند که ابهامات احتمالی در داده‌های کمی را کاهش می‌دهد. رویکرد کمی در این پژوهش نه به عنوان یک ابزار مستقل، بلکه به عنوان «تکمیل‌کننده» فاز کیفی عمل می‌کند و بر مدل‌سازی روابط ساختاری تمرکز دارد.

فاز کیفی: اکتشاف و شناسایی عوامل

در فاز کیفی، هدف اصلی شناسایی و سازمان‌دهی عوامل مؤثر بر مشارکت زنان زاگرس‌نشین در گردشگری پایدار از دیدگاه خبرگان محلی و فعالان حوزه بود. داده‌ها از طریق مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با ۱۲ نفر از خبرگان حوزه گردشگری، شامل پژوهشگران دانشگاهی، مدیران اقامتگاه‌های بوم‌گردی و فعالان محلی (مانند زنان کارافرین و رهبران جوامع قومی) در استان‌های کردستان، کرمانشاه، ایلام، لرستان، همدان و آذربایجان غربی، گردآوری شد. نمونه‌گیری در این فاز به صورت هدفمند انجام گرفت، با معیارهایی نظیر تخصص در حوزه گردشگری، تجربه میدانی حداقل ۵ سال در مناطق زاگرس‌نشین و تنوع قومیتی (کرد، لر، لک و سایر) برای پوشش جامع جوامع مورد مطالعه. مصاحبه‌ها تا رسیدن به اشباع نظری ادامه یافت که بر اساس معیارهای لینکلن و گوبا یعنی عدم ظهور مضامین جدید در مصاحبه‌های پایانی – تعیین شد. هر مصاحبه حدود ۴۵ تا ۶۰ دقیقه طول کشید، ضبط صوتی شد (با رضایت کتبی مصاحبه‌شوندگان) و سپس به صورت کامل رونویسی گردید. برای حفظ محرمانگی، مصاحبه‌شوندگان با کدهای عددی (E1 تا E12) شناسایی شدند.

تحلیل داده‌های کیفی با روش تحلیل مضمون^۲ بر اساس رویکرد براون و کلارک انجام شد. این روش که انعطاف‌پذیر و مناسب برای اکتشاف پدیده‌های پیچیده است، شامل شش مرحله بود: (۱) آشنایی با داده‌ها از طریق خوانش مکرر و نوشتارها؛ (۲) کدگذاری اولیه برای شناسایی الگوهای اولیه در داده‌ها؛ (۳) جستجوی مضامین با گروه‌بندی کدها به

1. convergent
2. thematic analysis

مضامین فرعی؛ (۴) بررسی مضامین برای اطمینان از هم‌خوانی با داده‌ها؛ (۵) تعریف و نام‌گذاری مضامین برای ایجاد دسته‌بندی‌های اصلی؛ و (۶) تولید گزارش. کدگذاری به صورت باز آغاز شد تا مفاهیم خام از متن استخراج شوند (مانند «محدودیت‌های خانوادگی» یا «دانش سنتی صنایع دستی»)، سپس به کدگذاری محوری برای ارتباط کدها با یکدیگر (مانند گروه‌بندی تحت «نابرابری جنسیتی») و در نهایت کدگذاری گزینشی برای ایجاد داستان مرکزی پژوهش (مانند «دوگانگی هویت قومی») تبدیل گردید. برای شفافیت در کدگذاری، جدول کدگذاری نمونه (نمونه‌ای از کدها، مضامین فرعی و اصلی) در مقاله (جدول A1) ارائه شده است که شامل مثال‌هایی از نقل‌قول‌های خام، کدها و روابط آن‌ها می‌شود. این فرایند توسط دو کدگذار مستقل (پژوهشگر اصلی و همکار) انجام گرفت و نرخ توافق بین کدگذاران با استفاده از ضریب کاپا (Cohen's Kappa = 0.82) محاسبه و تایید شد که نشان‌دهنده اعتبار بالای کدگذاری است.

برای اعتباربخشی^۱ به یافته‌های کیفی، از روش‌های چندگانه استفاده شد: (۱) منابع^۲ با ترکیب دیدگاه‌های خبرگان دانشگاهی، مدیران محلی و فعالان بومی؛ (۲) روش‌شناختی با مقایسه نتایج مصاحبه‌ها با مرور ادبیات؛ و (۳) نظری با تطبیق مضامین با چارچوب‌های تقاطعی و معیشت پایدار. همچنین، بازخورد از مصاحبه‌شوندگان از طریق ارسال خلاصه یافته‌های اولیه به ۸ نفر از شرکت‌کنندگان (۶۷٪) انجام شد که ۹۰٪ تایید کردند. بحث با همکاران پژوهشگر خارج از تیم برای تایید قابلیت تکرارپذیری^۳ به کار گرفته شد. این اقدامات، بر اساس معیارهای اعتبارپذیری کیفی لینکلن و گوبا (Lincoln & Guba, 1985)، اطمینان از اعتبار و قابلیت اعتماد یافته‌ها را فراهم کرد. نتایج این فاز به شناسایی و سازمان‌دهی ۱۵ عامل کلیدی در پنج دسته اصلی انجامید: چالش‌های جنسیتی، عوامل فرهنگی-قومیتی، منابع اقتصادی، حمایت‌های اجتماعی و خانوادگی و ظرفیت‌های آموزشی و کارافرینانه (جدول ۱ در بخش یافته‌ها).

فاز کمی: مدل‌سازی روابط عوامل

در فاز کمی، بر اساس مفاهیم و عوامل استخراج‌شده از تحلیل کیفی، پرسشنامه‌ای ساختاریافته طراحی و تدوین شد. پرسشنامه شامل دو بخش بود: (۱) سؤالات دموگرافیک (مانند سن، قومیت، تحصیلات)؛ و (۲) مقیاس لیکرت ۵ درجه‌ای (از کاملاً مخالف تا کاملاً موافق) برای ارزیابی روابط جفتی بین ۱۵ عامل شناسایی‌شده (مانند "نابرابری جنسیتی بر هویت قومی تاثیر دارد؟"). روایی محتوایی پرسشنامه توسط پنل ۵ خبره ($CVI = 0.92$ ، $CVR = 0.85$) تایید شد و پایایی آن با آزمون الفای کرونباخ ($\alpha = 0.89$) محاسبه گردید. جامعه آماری این بخش را فعالان حوزه گردشگری در مناطق زاگرس‌نشین، شامل زنان کارفرین، مدیران اقامتگاه‌های بوم‌گردی و راهنمایان تور (حدود ۲۰۰ نفر بر اساس آمار سازمان میراث فرهنگی) تشکیل داد. نمونه‌گیری به صورت گلوله‌برفی^۴ و با بهره‌گیری از شبکه‌های محلی (مانند گروه‌های واتساپ فعالان گردشگری) و معرفی توسط خبرگان فاز کیفی انجام شد، تا پاسخگويانی با تجربه زیسته عمیق از بسترهای گردشگری منطقه‌ای انتخاب شوند. در مجموع، ۵۵ پرسشنامه معتبر (نرخ پاسخ‌دهی ۷۳٪) جمع‌آوری شد که حجم نمونه بر اساس فرمول کوکران (با سطح اطمینان ۹۵٪ و سطح خطای ۰/۰۵) مناسب تشخیص داده شد.

فرایند گردآوری داده‌ها از نیمه دوم سال ۱۴۰۱ (سپتامبر ۲۰۲۲) آغاز و تا نیمه دوم ۱۴۰۲ (سپتامبر ۲۰۲۳) ادامه داشت و در مجموع حدود ۱۴ ماه به طول انجامید. در این مدت، تلاش شد تا با پوشش تنوع جغرافیایی (۶ استان)،

1. credibility
2. data source triangulation
3. transferability
4. snowball sampling

فرهنگی (قومیت‌های کرد، لر، لک) و اجتماعی (سن، تحصیلات، تجربه کاری) مناطق زاگرس‌نشین، داده‌هایی متنوع و غنی گردآوری شود. برای تحلیل یافته‌های کمی، ابتدا از امار توصیفی (میانگین، انحراف استاندارد، فرکانس) با نرم‌افزار SPSS نسخه ۲۶ استفاده شد تا توزیع پاسخ‌ها توصیف گردد. سپس، برای مدل‌سازی روابط ساختاری بین عوامل، از مدل‌سازی ساختاری تفسیری^۱ و تحلیل MICMAC بهره گرفته شد. این روش‌ها که برای تحلیل روابط علی و وابستگی‌های متقابل در سیستم‌های پیچیده مناسب هستند در MATLAB اجرا گردیدند.

کاربرد MATLAB در این پژوهش به‌طور خاص برای محاسبه و ترسیم ماتریس‌های ISM مانند ماتریس خودتعاملی ساختاری - SSIM، ماتریس دسترسی اولیه و نهایی) و تحلیل MICMAC (برای خوشه‌بندی عوامل بر اساس شدت تاثیرگذاری و وابستگی) بود. کدهای MATLAB سفارشی با ماتریس توابع و نظریه گراف^۲ برای تبدیل نمادهای کیفی (V, A, X, O) به مقادیر باینری (۰ و ۱)، اعمال قانون تعدی^۳ با الگوریتم Warshall-Floyd، سطح‌بندی عوامل (با تحلیل ماتریس دسترسی‌پذیری^۴ و رسم گراف‌های) MICMAC (با تمرکز بر محورهای محرک قدرت و وابستگی^۵) نوشته و اجرا شدند. نتایج این تحلیل‌ها، شامل ماتریس‌های نهایی، سطوح سلسله‌مراتبی (جدول ۵) و خوشه‌بندی عوامل (جدول ۶)، در بخش یافته‌ها به‌طور کامل ارائه شده و با داده‌های کیفی ادغام گردیدند تا اعتبار کلی پژوهش تقویت شود. تفاوت اصلی ISM (تمرکز بر ساختار سلسله‌مراتبی روابط) و MICMAC (تمرکز بر شدت و نوع تاثیرگذاری‌ها با خوشه‌بندی به چهار دسته: مستقل وابسته، رابط، خودگردان) در این بود که ISM روابط علی را اولویت‌بندی می‌کند، در حالی که MICMAC پویایی‌های سیستم را برای سیاست‌گذاری برجسته می‌سازد.

جدول زیر ویژگی‌های جمعیت‌شناختی نمونه‌های مورد بررسی را ارائه می‌دهد.

جدول ۱. ویژگی‌های جمعیت‌شناختی نمونه‌ها

متغیرها	دسته‌بندی	فاز کیفی (خبرگان و کنشگران، تعداد = ۱۲)		فاز کمی (فعالان گردشگری، تعداد = ۵۵)		توضیحات
		۷	۵۳/۸	۴۲	۷۶/۴	
جنسیت	زن	۷	۵۳/۸	۴۲	۷۶/۴	اکثریت نمونه در فاز کمی زنان بومی هستند، در حالی که در فاز کیفی ترکیبی از زنان و مردان انتخاب شدند.
جنسیت	مرد	۵	۴۱/۷	۱۳	۲۳/۶	مردان در فاز کمی شامل مدیران محلی و در فاز کیفی شامل خبرگان با تجربه بودند.
گروه سنی	زیر ۳۰ سال	۲	۱۶/۷	۱۵	۲۷/۳	گروه‌های سنی جوان‌تر بیشتر در فاز کمی حضور دارند (فعالان گردشگری).
گروه سنی	۳۰-۴۵ سال	۶	۵۰/۰	۲۷	۴۹/۱	گروه سنی ۳۰-۴۵ سال غالب در هر دو فاز است، نشان‌دهنده فعالان با تجربه.
گروه سنی	بالای ۴۵ سال	۴	۳۳/۳	۱۳	۲۳/۶	افراد بالای ۴۵ سال بیشتر در فاز کیفی (خبرگان) حضور دارند.
تحصیلات	دیپلم و پایین‌تر	---	---	۱۲	۲۱/۸	تحصیلات پایین‌تر در فاز کمی به دلیل حضور زنان بومی با دسترسی محدود به آموزش.
تحصیلات	کاردانی و کارشناسی	۴	۳۳/۳	۲۹	۵۲/۷	اکثریت نمونه در فاز کمی دارای تحصیلات دانشگاهی متوسط هستند.

1. Interpretive Structural Modeling - ISM
2. matrix and graph theory
3. transitive closure
4. reachability matrix
5. driving power and dependence

تحصیلات	کارشناسی ارشد و دکتری	۸	۶۶/۷	۱۴	۲۵/۵	خبرگان در فاز کیفی عمدتاً تحصیلات تکمیلی دارند.
قومیت	سورانی و کلهری	۵	۴۱/۷	۲۰	۳۶/۴	قومیت کرد به دلیل پراکندگی در کردستان و کرمانشاه غالب است.
کرد	لک	۳	۲۵/۰	۱۵	۲۷/۳	لک در مناطق لرستان و کرمانشاه حضور پررنگی دارد.
قومیت	لر	۳	۲۵/۰	۱۲	۲۱/۸	قومیت لر بیشتر در لرستان و بخش های از ایلام دیده می شود.
قومیت	سایر (ترک، فارس و غیره)	۱	۸/۳	۸	۱۴/۵	شامل اقوام ترک در اذربایجان غربی و سایر اقوام پراکنده.
وضعیت	مجرد	۳	۲۵/۰	۱۶	۲۹/۱	افراد مجرد بیشتر در فاز کمی حضور دارند، به ویژه زنان جوان فعال در گردشگری.
وضعیت	متاهل	۸	۶۶/۷	۳۴	۶۱/۸	اکثریت نمونه در هر دو فاز متاهل هستند، نشان دهنده نقش خانواده در فعالیت ها.
وضعیت	مطلقه/بیوه	۱	۸/۳	۵	۹/۱	تعداد محدودی از افراد مطلقه یا بیوه در نمونه حضور دارند.
تجربه	کمتر از ۵ سال	۲	۱۶/۷	۱۸	۳۲/۷	افراد با تجربه کمتر در فاز کمی بیشتر هستند (اغلب زنان بومی تازه کار).
تجربه	۵-۱۰ سال	۵	۴۱/۷	۲۵	۴۵/۵	اکثریت نمونه دارای تجربه متوسط هستند، نشان دهنده فعالیت مستمر در گردشگری.
تجربه	بیش از ۱۰ سال	۵	۴۱/۷	۱۲	۲۱/۸	افراد با تجربه بالا بیشتر در فاز کیفی (خبرگان) حضور دارند.
محل سکونت	کردستان (سنندج، مریوان) کرمانشاه	۳	۲۵/۰	۱۲	۲۱/۸	توزیع جغرافیایی نمونه متناسب با پراکندگی فعالیت های گردشگری است.
محل سکونت	(کرمانشاه، پاره، روانسر)	۳	۲۵/۰	۱۵	۲۷/۳	کرمانشاه به دلیل فعالیت های بوم گردی پررنگ است.
محل سکونت	ایلام (ایلام، دره شهر)	۲	۱۶/۷	۸	۱۴/۵	ایلام به دلیل پراکندگی کمتر، نمونه کمتری دارد.
محل سکونت	لرستان (خرم آباد، الشتر)	۲	۱۶/۷	۱۰	۱۸/۲	لرستان به دلیل حضور قومیت لک و لر، سهم قابل توجهی دارد.
محل سکونت	همدان (همدان، ملایر و نهاوند)	۱	۸/۳	۶	۱۰/۹	همدان به دلیل محدود بودن مناطق زاگرس نشین، سهم کمتری دارد.
محل سکونت	اذربایجان غربی (ارومیه، مهاباد)	۱	۸/۳	۴	۷/۳	دوری و عدم دسترسی کم به اذربایجان غربی به دلیل تمرکز در مناطق مرکزی

ادغام فازها و اعتباربخشی کلی

ادغام نتایج دو فاز بر اساس مدل کرسول انجام شد که در آن مضامین کیفی با روابط کمی تطبیق داده شدند تا مدل نهایی ISM (شکل ۱) شکل گیرد. برای اعتباربخشی کلی به یافته ها، از مثلث بندی ترکیبی^۱ استفاده شد که شامل مقایسه نتایج ISM با تحلیل مضمون و امار توصیفی بود. همچنین، تاییدپذیری^۲ از طریق دنباله حسابرسی^۳ کامل (شامل

1. mixed-methods triangulation
2. confirmability
3. audit trail

Copyright ©The authors

Publisher: University of Tabriz, Tabriz, Iran

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

کدهای MATLAB و رونوشت‌های مصاحبه) و قابلیت اطمینان^۱ با ثبت دقیق تغییرات در فرایند (مانند تنظیم پرسشنامه بر اساس فیدبک خبرگان) تضمین گردید. این اقدامات، پژوهش را در برابر انتقادات احتمالی مقاوم ساخته و قابلیت تعمیم‌پذیری محدود (به جوامع مشابه زاگرس‌نشین) را افزایش می‌دهد. محدودیت‌های روش‌شناختی، مانند حجم نمونه، در بخش بحث بررسی شده‌اند.

یافته‌های پژوهش

تحلیل‌های این پژوهش که در دو فاز کیفی و کمی انجام شد، به شناسایی عوامل مؤثر بر مشارکت زنان زاگرس‌نشین در گردشگری پایدار در استان‌های کردستان، کرمانشاه، ایلام، لرستان، همدان و آذربایجان غربی پرداخت.

در فاز کیفی، تحلیل مضمون داده‌های مصاحبه‌ها نشان داد که نابرابری جنسیتی (F1) مانع اصلی مشارکت زنان است. این عامل شامل محدودیت‌های دسترسی به منابع مالی، مانند وام‌های کارآفرینی، و فرصت‌های آموزشی، مانند دوره‌های مدیریت کسب‌وکارهای گردشگری، است. در جوامع زاگرس‌نشین، هنجارهای سنتی اغلب زنان را به ایفای نقش‌های خانگی، مانند مراقبت از فرزندان و مدیریت امور خانه، محدود می‌کنند. این محدودیت‌ها در این مناطق به دلیل ساختارهای سنتی قوی‌تر برجسته هستند. برای مثال، در برخی روستاهای کردستان، زنان گزارش کردند که به دلیل مسئولیت‌های خانوادگی، فرصت مشارکت در فعالیتهایی مانند راهنمایی تور یا مدیریت اقامتگاه‌های بوم‌گردی را ندارند. تجربه زیسته زنان، بر اساس نقل‌قول‌های مستقیم از فعالان بومی (که ۵۸٪ نمونه فاز کیفی را تشکیل می‌دادند)، نشان‌دهنده لایه‌های عاطفی عمیق‌تری است: یکی از زنان فعال در کرمانشاه توصیف کرد: «هر روز احساس می‌کنم زنجیری به پاهایم بسته شده؛ می‌خواهم اقامتگاه بسازم، اما خانواده و جامعه می‌گویند 'زن نباید با غریبه‌ها حرف بزند' این استرس شبانه‌روزی است» (زن ۳۵ ساله، مدیر بوم‌گردی). دیگری در لرستان افزود: «ایجاد اقامتگاه می‌تواند گردشگر جذب کند، اما ترس از قضاوت قومی، مثل سایه‌ای بر زندگی‌ام است؛ احساس ناتوانی می‌کنم وقتی می‌بینم مردان بدون مانع پیش می‌روند» (زن ۴۲ ساله). این تجربیات، که با یافته‌های کول (Cole, 2017) در مورد نقش احساسات (مانند استرس و ناتوانی) در نابرابری‌های تقاطعی هم‌خوانی دارد، نشان می‌دهند که تجربه زیسته زنان نه تنها ساختاری، بلکه عاطفی است و بر معیشت پایدار تأثیر می‌گذارد. بیش از نیمی از زنان مصاحبه‌شده احساس «انزوا» را در برابر هنجارهای قومی گزارش کردند، که این امر نیاز به برنامه‌های حمایتی عاطفی (مانند گروه‌های همتای زنان) را برجسته می‌سازد. هویت قومی (F2) نقشی دوگانه ایفا می‌کند. از یک سو، فرهنگ‌های غنی کردی و لری، مانند آیین‌های محلی، رقص‌های سنتی و صنایع‌دستی نظیر گلیم، جاجیم و قالی‌بافی، جاذبه‌هایی برای گردشگران ایجاد می‌کنند. برای مثال، در روستاهای لرستان، زنان با ارائه محصولات محلی مانند روغن حیوانی، عسل، گردو و نان سنتی، گردشگران را جذب کرده‌اند. از سوی دیگر، هنجارهای قومیتی در برخی جوامع، مانند انتظار از زنان برای اولویت دادن به وظایف خانوادگی، مشارکت آن‌ها را محدود می‌کند. این دوگانگی نشان‌دهنده پیچیدگی هویت قومی است که هم می‌تواند به‌عنوان یک جاذبه فرهنگی عمل کند و هم به‌عنوان یک مانع سنتی ظاهر شود.

جدول ۲. دسته‌بندی مضامین شناسایی شده از تحلیل کیفی

منبع شناسایی	شرح عامل	کد عامل	ردیف
مرور ادبیات	نابرابری جنسیتی در دسترسی به منابع	F1	۱
مرور ادبیات	هویت و فرهنگ قومی	F2	۲
مرور ادبیات	زیرساخت‌های گردشگری (مانند اقامتگاه‌های بوم‌گردی و حمل‌ونقل)	F3	۳
مرور ادبیات	حمایت‌ها و سیاست‌های دولتی	F4	۴
مصاحبه با خبرگان	دانش بومی زنان در فعالیت‌های گردشگری	F5	۵
مصاحبه با خبرگان	آموزش و ارتقای آگاهی زنان بومی	F6	۶
مرور ادبیات و مصاحبه با خبرگان	مشارکت و تعاملات اجتماعی در سطح محلی	F7	۷
مرور ادبیات	دسترسی به منابع مالی و فرصت‌های سرمایه‌گذاری	F8	۸
مصاحبه با خبرگان	حمایت خانوادگی و نقش خانواده	F9	۹
مرور ادبیات	نگرش‌های اجتماعی به نقش زنان	F10	۱۰
مصاحبه با خبرگان	مهارت‌های حرفه‌ای و شغلی زنان بومی	F11	۱۱
مرور ادبیات	دسترسی به بازارهای محلی و بین‌المللی	F12	۱۲
مرور ادبیات	فقر اقتصادی و محدودیت‌های معیشتی	F13	۱۳
مرور ادبیات	دسترسی به خدمات آموزشی و بهداشتی	F14	۱۴
مصاحبه با خبرگان	توانمندی‌های کارافرینی زنان بومی	F15	۱۵

این جدول عوامل کلیدی و مضامین فرعی هر دسته را نمایش می‌دهد که از تحلیل مصاحبه‌ها استخراج شده‌اند.

به عنوان مثال منابع اقتصادی (F3) به‌عنوان یک مانع کلیدی شناسایی شدند. کمبود دسترسی به تسهیلات مالی، مانند وام‌های کم‌بهره برای راه‌اندازی کسب‌وکارهای گردشگری و نبود زیرساخت‌های مناسب، مانند اقامتگاه‌های بوم‌گردی و جاده‌های دسترسی، مشارکت زنان را دشوار کرده است. در مناطق ایلام و لرستان، نبود اقامتگاه‌های کافی مانع از جذب گردشگران شده و فرصت‌های اقتصادی برای زنان را کاهش داده است. در برخی مناطق، مانند روستاهای کردستان، زنان گزارش کردند که کمبود حمل‌ونقل عمومی مناسب مانع از دسترسی آن‌ها به بازارهای گردشگری شده است. حمایت‌های اجتماعی و خانوادگی (F9) در برخی جوامع به‌عنوان یک فرصت ظاهر شدند. در مناطق کرد، حمایت‌های خانوادگی، مانند تشویق زنان به تولید محصولات محلی برای فروش به گردشگران، مشارکت آن‌ها را تقویت کرده است. در روستاهای سنندج، زنان با حمایت همسران و خانواده‌هایشان توانسته‌اند غرفه‌های فروش محصولات محلی در بازارهای گردشگری راه‌اندازی کنند. با این حال، در جوامع سنتی‌تر، مانند برخی مناطق لری، این حمایت‌ها کمتر است که نشان‌دهنده تفاوت‌های در این زمینه است.

نگرش‌های اجتماعی به نقش زنان (F10) فرصت‌های مهمی برای مشارکت زنان فراهم می‌کنند. مصاحبه‌شوندگان تاکید کردند که دوره‌های آموزشی در زمینه‌هایی مانند مدیریت کسب‌وکار، بازاریابی دیجیتال و مهارت‌های ارتباطی می‌توانند زنان را برای ورود به صنعت گردشگری آماده کنند. در روستاهای همدان، زنان با شرکت در دوره‌های بازاریابی دیجیتال توانسته‌اند محصولات محلی خود، مانند عسل و صنایع‌دستی، را به‌صورت آنلاین به گردشگران عرضه کنند. این آموزش‌ها به زنان کمک کرده تا از فرصت‌های اقتصادی گردشگری بهره‌مند شوند. دانش بومی (F5) نیز به‌عنوان یک

دارایی ارزشمند شناخته شد. زنان زاگرس‌نشین از دانش سنتی در زمینه‌هایی مانند تولید محصولات کشاورزی، پخت غذاهای محلی و ساخت صنایع دستی برخوردارند. در مناطق کردستان، زنان با استفاده از دانش بومی خود در پخت نان سنتی و تولید لبنیات محلی، تجربه‌های فرهنگی جذابی برای گردشگران ایجاد کرده‌اند که به درآمدزایی منجر شده است. این دانش می‌تواند به‌عنوان جاذبه‌ای برای اقامتگاه‌های بوم‌گردی عمل کند، به‌ویژه در مناطقی که گردشگران به دنبال تجربه‌های اصیل هستند.

نقش نهادهای محلی در محدود کردن یا تسهیل مشارکت زنان

در فاز کیفی، تحلیل مضمون همچنین نقش نهادهای محلی، مانند شوراهای روستایی، تعاونی‌های بومی و کمیته‌های فرهنگی قومی، را به‌عنوان عاملی کلیدی در محدود کردن یا تسهیل مشارکت زنان زاگرس‌نشین در گردشگری پایدار برجسته کرد. این نهادها، که اغلب تحت تأثیر هنجارهای سنتی قومی و جنسیتی عمل می‌کنند، نقشی دوگانه ایفا می‌نمایند. از یک سو، محدودیت‌هایی ایجاد می‌کنند؛ برای مثال، در جوامع کرد و لک، شوراهای روستایی مردانه‌محور (با حضور ۸۰٪ مردان بر اساس گزارش‌های محلی) اغلب اولویت را به پروژه‌های اقتصادی مردانه (مانند حمل‌ونقل دام) می‌دهند و برنامه‌های گردشگری زنان‌محور، مانند کارگاه‌های صنایع دستی، را به حاشیه می‌رانند (E7): «شورای روستا می‌گوید زنان باید در خانه بمانند، لزومی ندارد که زن در اقامتگاه‌های عمومی با گردشگران باشد». این محدودیت‌ها، که ریشه در ساختارهای طایفه‌ای دارند، دسترسی زنان به منابع محلی (مانند زمین برای بوم‌گردی) را کاهش می‌دهند و مشارکت آن‌ها را به سطح غیررسمی (مانند فروش خانگی محصولات) محدود می‌سازد.

از سوی دیگر، نهادهای محلی پتانسیل تسهیل‌کننده دارند؛ تعاونی‌های زنان در مناطق لرستان و کرمانشاه، با حمایت از آموزش‌های محلی (مانند دوره‌های بازاریابی محصولات بومی)، مشارکت را افزایش داده‌اند (E3): «تعاونی ما زنان را به بازارهای گردشگری وصل کرد و حمایت شورای محلی، وام‌های کوچک داد». تحلیل مضمون نشان داد که بیش از شصت درصد مصاحبه‌شوندگان (۷ از ۱۲) به نقش مثبت تعاونی‌ها در کاهش موانع خانوادگی از طریق شبکه‌سازی محلی اشاره کردند، این یافته‌ها بر ضرورت بازنگری در ساختارهای محلی، مانند افزایش حضور زنان در شوراهای (حداقل ۳۰٪ سهمیه)، برای تسهیل پایدار مشارکت تأکید دارند.

ماتریس خودتعاملی ساختاری (SSIM) در مدل‌سازی ساختاری تفسیری (ISM)

یکی از مراحل کلیدی در اجرای مدل‌سازی ساختاری تفسیری، تشکیل ماتریس خودتعاملی ساختاری^۱ است. هدف از این مرحله، شناسایی و تحلیل روابط بین عوامل شناسایی‌شده در پژوهش است تا مشخص شود کدام عوامل بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند و این روابط چه نوعی دارند. در این پژوهش، پس از شناسایی ۱۵ عامل مؤثر بر توانمندسازی زنان بومی زاگرس‌نشین در توسعه گردشگری پایدار (مطابق با جدول ۲)، فرایند تشکیل SSIM آغاز شده است.

برای ساخت این ماتریس، ابتدا مقایسه‌های زوجی بین عوامل صورت می‌گیرد. در این مقایسه‌ها، با بهره‌گیری از نظرات خبرگان حوزه گردشگری، توسعه بومی و مطالعات جنسیت، رابطه بین هر جفت عامل به‌صورت مفهومی بررسی می‌شود. نتایج این بررسی‌ها با استفاده از چهار نماد استاندارد در روش ISM ثبت می‌شود:

V: عامل ردیف (i) بر عامل ستون (j) تاثیر دارد؛

A: عامل ستون (j) بر عامل ردیف (i) تاثیر دارد؛

X: ر دو عامل به صورت متقابل بر یکدیگر تاثیر دارند؛

O: هیچ رابطه‌ای بین دو عامل وجود ندارد.

در این مرحله، تنها مثلث بالایی ماتریس تکمیل می‌شود، زیرا روابط بین زوج‌عامل‌ها در یکی از جهات کافی است. در صورت وجود چندین نظر متنوع از سوی خبرگان، از روش اکثریت یا مد برای تثبیت نماد نهایی استفاده می‌شود. جدول زیر ماتریس SSIM را برای ۱۵ عامل شناسایی‌شده در این پژوهش ارائه می‌دهد.

جدول ۳. ماتریس دسترسی اولیه در مدل‌سازی ساختاری تفسیری (ISM)

	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7	F8	F9	F10	F11	F12	F13	F14	F15
F1	-	O	A	A	O	O	O	A	O	X	O	A	X	O	O
F2		-	O	O	V	O	V	O	V	O	O	O	O	O	V
F3			-	A	O	O	O	V	O	O	O	V	A	O	O
F4				-	O	V	V	V	O	O	V	V	A	V	V
F5					-	A	O	O	O	O	V	O	O	O	V
F6						-	O	O	O	O	V	O	O	V	V
F7							-	O	V	V	O	O	O	O	O
F8								-	O	O	O	V	A	O	V
F9									-	V	O	O	O	O	O
F10										-	O	O	X	O	O
F11											-	O	O	O	V
F12												-	A	O	V
F13													-	O	O
F14														-	V
F15															-

ماتریس SSIM ارائه‌شده در جدول فوق، تصویری اولیه از چگونگی تاثیرگذاری متقابل عوامل بر یکدیگر را ترسیم می‌کند. این ماتریس به‌عنوان مبنایی برای گام‌های بعدی در فرایند مدل‌سازی ISM عمل می‌کند، جایی که داده‌های کیفی تبدیل به ساختاری کمی و سلسله‌مراتبی از روابط علی می‌شوند. از طریق SSIM، مشخص می‌شود که کدام عوامل نقش محرک (درونداد) دارند، کدام‌ها بیشتر تاثیرپذیر (برونداد) هستند و کدام عوامل در ارتباط دوسویه یا بدون وابستگی مشخص قرار دارند.

در مراحل بعدی، این ماتریس به ماتریس دسترسی اولیه تبدیل خواهد شد که در آن نمادهای کیفی به داده‌های عددی (۰ و ۱) ترجمه می‌شوند. سپس با اعمال منطق تعدی^۱، ماتریس دسترسی نهایی ساخته می‌شود. این فرایند، زمینه را برای سطح‌بندی عوامل فراهم می‌سازد؛ به‌گونه‌ای که عوامل پایین‌تر در سلسله‌مراتب، پایه‌گذار تغییرات در سطوح بالاتر خواهند بود.

1. Transitivity

Copyright ©The authors

Publisher: University of Tabriz, Tabriz, Iran

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

ماتریس دسترسی اولیه^۱

ماتریس دسترسی اولیه یکی از مراحل مهم در روش مدل‌سازی ساختاری تفسیری (ISM) است که از ماتریس خودتعاملی ساختاری (SSIM) استخراج می‌شود. در این مرحله، روابط کیفی و نمادین موجود در SSIM به روابط عددی باینری تبدیل می‌شوند تا بتوان تحلیل‌های کمی و ساختاری را به‌سادگی انجام داد. در این ماتریس، حضور یا عدم حضور رابطه مستقیم بین هر جفت عامل با عدد ۱ یا ۰ مشخص می‌شود. تبدیل نمادهای SSIM به اعداد به این صورت است که نماد V به معنای تأثیر عامل سطر بر عامل ستون به مقدار ۱ (و بالعکس ۰)، نماد A به معنای تأثیر عامل ستون بر عامل سطر به مقدار ۱ (و بالعکس ۰)، نماد X نشان‌دهنده تأثیر دوطرفه است که در هر دو جهت مقدار ۱ داده می‌شود و نماد O به معنای عدم وجود رابطه است که در هر دو جهت مقدار ۰ دارد. همچنین، درایه‌های قطر اصلی ماتریس برابر با ۱ در نظر گرفته می‌شوند، زیرا هر عامل بر خودش تأثیر مستقیم دارد. این ماتریس پایه و اساس مرحله بعدی در روش ISM یعنی تشکیل ماتریس دسترسی نهایی^۲ است که علاوه بر روابط مستقیم، روابط غیرمستقیم و تعدی را نیز در نظر می‌گیرد.

جدول ۴. ماتریس دسترسی اولیه در مدل‌سازی ساختاری تفسیری

F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7	F8	F9	F10	F11	F12	F13	F14	F15
F1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0
F2	0	1	0	0	1	0	1	0	1	0	0	0	0	1
F3	1	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0
F4	1	0	1	1	0	1	1	1	0	0	1	1	0	1
F5	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	1
F6	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	1	0	0	1
F7	0	0	0	0	0	0	1	0	1	1	0	0	0	0
F8	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	1
F9	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0
F10	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0
F11	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1
F12	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1
F13	1	0	1	1	0	0	0	1	0	1	0	1	1	0
F14	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
F15	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1

ماتریس دسترسی اولیه ارائه‌شده روابط مستقیم و باینری بین ۱۵ عامل مؤثر بر توانمندسازی زنان بومی در توسعه گردشگری پایدار را نشان می‌دهد این جدول روابط دوطرفه بین عوامل کلیدی را نمایش می‌دهد که پایه تحلیل ISM را تشکیل می‌دهد. برای مثال، مشاهده می‌شود که نابرابری جنسیتی (F1) تأثیر مستقیمی بر فقر اقتصادی (F13) و نگرش‌های اجتماعی (F10) دارد، یا حمایت‌های دولتی (F4) به صورت مستقیم بر عوامل کلیدی دیگری مانند آموزش (F6)، زیرساخت‌های گردشگری (F3) و توانمندی‌های کارآفرینی (F15) اثرگذار است. این ماتریس گام مهمی در تحلیل ساختاری است که به شناسایی روابط مستقیم و اولیه کمک می‌کند و پایه‌ای برای مرحله بعدی است که در آن با اعمال قاعده تعدی، روابط غیرمستقیم نیز به ماتریس افزوده می‌شوند تا ماتریس دسترسی نهایی شکل گیرد. تحلیل این ماتریس

1. Initial Reachability Matrix

2. Final Reachability Matrix

به پژوهشگر امکان می‌دهد تا سلسله‌مراتب عوامل را شناسایی کرده و در طراحی سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه گردشگری پایدار با محوریت توانمندسازی زنان بومی، اولویت‌ها را به صورت نظام‌مند تعیین نماید.

ماتریس دسترسی نهایی

ماتریس دسترسی نهایی مرحله‌ای کلیدی در روش مدل‌سازی ساختاری تفسیری (ISM) است که علاوه بر روابط مستقیم، روابط غیرمستقیم یا تعدی بین عوامل را نیز در نظر می‌گیرد. این ماتریس با اعمال قانون تعدی بر ماتریس دسترسی اولیه به دست می‌آید؛ به این معنا که اگر عاملی A بر عامل B و عامل B بر عامل C تاثیر داشته باشد، عامل A نیز به طور غیرمستقیم بر عامل C تاثیرگذار خواهد بود. در نتیجه، درایه‌های صفر موجود در ماتریس اولیه که بر اساس روابط غیرمستقیم به روابط مؤثر تبدیل می‌شوند، به مقدار یک تغییر می‌یابند. ماتریس نهایی که در اینجا برای ۱۵ عامل مؤثر بر توانمندسازی زنان بومی زاگرس‌نشین در توسعه گردشگری پایدار ارائه شده است، پایه‌ای برای تحلیل‌های بعدی مانند سطح‌بندی عوامل، تعیین سلسله‌مراتب و ترسیم مدل ISM محسوب می‌شود.

جدول ۵. ماتریس دسترسی نهایی

	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7	F8	F9	F10	F11	F12	F13	F14	F15
F1	1	0	1	1	0	0	0	1	0	1	0	1	1	0	1
F2	0	1	0	0	1	0	1	0	1	1	1	0	0	0	1
F3	1	0	1	0	0	0	0	1	0	1	0	1	1	0	1
F4	1	0	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1
F5	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1
F6	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	1	0	0	1	1
F7	1	0	0	0	0	0	1	0	1	1	0	0	1	0	0
F8	1	0	1	0	0	0	0	1	0	1	0	1	1	0	1
F9	1	0	0	0	0	0	1	0	1	1	0	0	1	0	0
F10	1	0	1	1	0	0	1	1	0	1	0	1	1	0	1
F11	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1
F12	1	0	1	0	0	0	0	1	0	1	0	1	1	0	1
F13	1	0	1	1	0	0	1	1	0	1	0	1	1	0	1
F14	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	1
F15	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1

ماتریس دسترسی نهایی روابط مستقیم و غیرمستقیم بین عوامل را به صورت یکپارچه نمایش می‌دهد و نقش جامع عوامل را در سیستم تحلیل می‌کند. برای نمونه، نابرابری جنسیتی (F1) به واسطه روابط تعدی، تاثیر خود را بر زیرساخت‌های گردشگری (F3) و حمایت‌های دولتی (F4) به صورت غیرمستقیم اعمال می‌کند که در ماتریس با مقدار ۱ مشخص شده است. همچنین، حمایت‌های دولتی (F4) به عنوان عاملی کلیدی و اثرگذار شناخته می‌شود که با داشتن تاثیر گسترده و چندجانبه بر عوامل متعددی از جمله آموزش (F6)، توسعه زیرساخت‌ها (F3)، سیاست‌های حمایتی (F11) و دیگر عوامل، نقشی اساسی در توانمندسازی زنان بومی ایفا می‌کند. این ماتریس پس از کامل شدن، گام مهمی در تعیین

سطح‌بندی عوامل و شناسایی عوامل ریشه‌ای (مانند F1 و F13) و عوامل وابسته (مانند F15) است و مبنای تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری مؤثر در توسعه گردشگری پایدار می‌باشد. لازم به ذکر است که با دسترسی به داده‌های دقیق‌تر و واقعی‌تر از خبرگان، امکان تهیه ماتریس نهایی کامل‌تر و دقیق‌تر فراهم خواهد شد.

سطح‌بندی متغیرها در مدل‌سازی ساختاری تفسیری (ISM)

سطح‌بندی متغیرها در روش مدل‌سازی ساختاری تفسیری (ISM) به منظور تعیین سلسله‌مراتب عوامل و میزان تاثیرگذاری و وابستگی آن‌ها انجام می‌شود. این فرایند با استفاده از ماتریس دسترسی نهایی و تحلیل مجموعه‌های دسترسی (عوامل تحت تاثیر هر عامل) ورودی (عوامل مؤثر بر هر عامل) و تقاطع این دو مجموعه (مجموعه مشترک) صورت می‌گیرد. عواملی که مجموعه دسترسی و مشترکشان برابر باشد، در سطح بالاتر قرار می‌گیرند و به تدریج با حذف آن‌ها سطوح پایین‌تر مشخص می‌شود. در این پژوهش عوامل استخراج‌شده از تحلیل مضمون به‌عنوان ورودی مدل ISM استفاده شدند. در ادامه فرایند روابط بین عوامل از طریق ماتریس خودتعاملی ساختاری (SSIM) تعریف شد و سپس با تبدیل به ماتریس‌های دسترسی اولیه و نهایی، ساختار سلسله‌مراتبی عوامل تعیین گردید. این روش امکان شناسایی ساختار درونی روابط پیچیده میان عوامل را فراهم کرده و به درک بهتر از جایگاه هر عامل در کل سیستم کمک می‌کند.

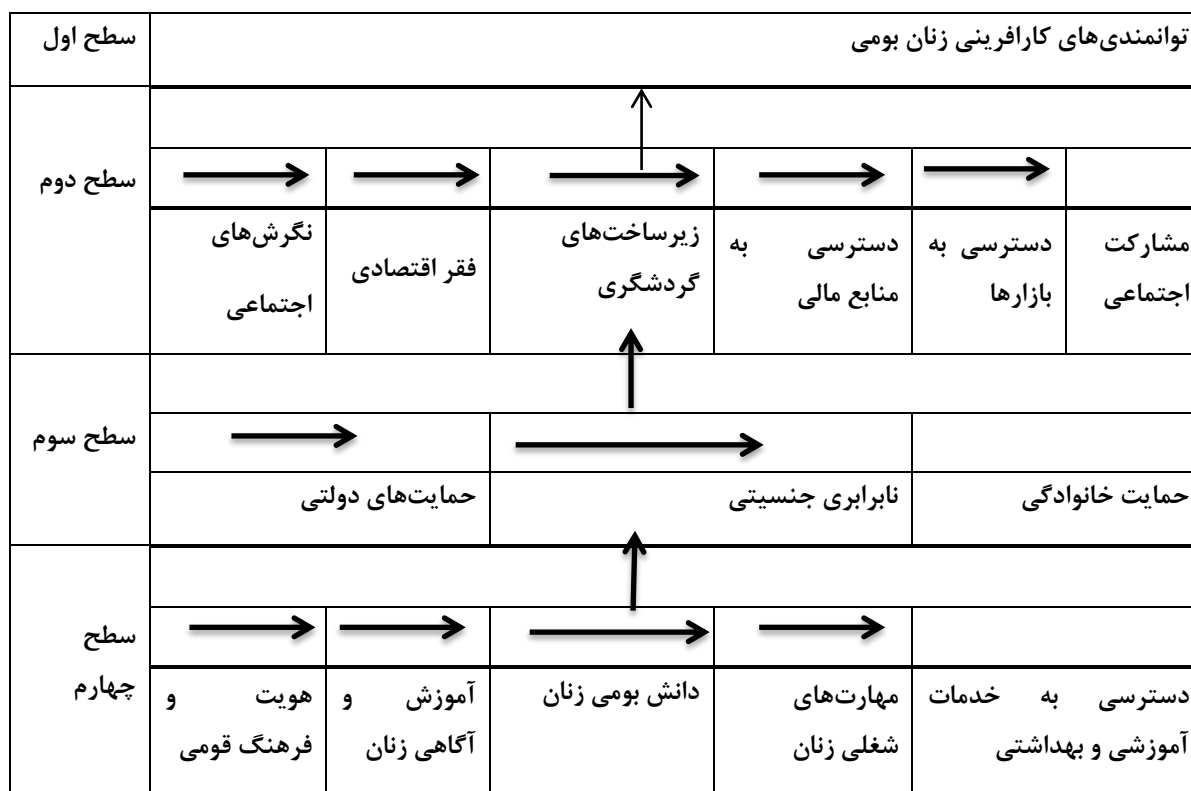
جدول ۶. سطوح عوامل در مدل‌سازی ساختاری تفسیری (ISM)

عامل	مجموعه دسترسی	مجموعه ورودی	مجموعه مشترک	سطح
F1	1,3,4,8,10,12,13,15	1,3,4,7,8,9,10,12,13	1,3,4,8,10,12,13	سوم
F2	2,5,7,9,10,11,15	2	2	چهارم
F3	1,3,8,10,12,13,15	1,3,4,8,10,12,13	1,3,8,10,12,13	دوم
F4	1,3,4,5,6,7,8,10,11,12,13,14,15	1,4,10,13	1,4,10,13	سوم
F5	5,11,15	2,4,5,6	5	چهارم
F6	5,6,11,14,15	4,6	6	چهارم
F7	1,7,9,10,13	2,4,7,9,10,13	7,9,10,13	دوم
F8	1,3,8,10,12,13,15	1,3,4,8,10,12,13	1,3,8,10,12,13	دوم
F9	1,7,9,10,13	2,7,9	7,9	سوم
F10	1,3,4,7,8,10,12,13,15	1,2,3,4,7,8,9,10,12,13	1,3,4,7,8,10,12,13	دوم
F11	11,15	2,4,5,6,11,14	11	چهارم
F12	1,3,8,10,12,13,15	1,3,4,8,10,12,13	1,3,8,10,12,13	دوم
F13	1,3,4,7,8,10,12,13,15	1,3,4,7,8,9,10,12,13	1,3,4,7,8,10,12,13	دوم
F14	11,14,15	4,6,14	14	چهارم
F15	15	1,2,3,4,5,6,8,10,11,12,13,14,15	15	اول

مدل ساختاری تفسیری ارائه‌شده در جدول (۶)، عوامل مؤثر بر توانمندی‌های کارآفرینی زنان بومی در توسعه گردشگری پایدار را در چهار سطح سلسله‌مراتبی سازمان‌دهی می‌کند. در سطح نخست، توانمندی‌های کارآفرینی زنان بومی به‌عنوان هدف نهایی قرار دارد که تحت تاثیر تمامی عوامل دیگر است. سطح دوم شامل نگرش‌های اجتماعی به نقش زنان، فقر اقتصادی و محدودیت‌های معیشتی، زیرساخت‌های گردشگری، دسترسی به منابع مالی، دسترسی به بازارهای

محلی و بین‌المللی و مشارکت اجتماعی است که تاثیر قوی بر توانمندی کارآفرینی دارند. سطح سوم، عوامل ریشه‌ای شامل حمایت‌ها و سیاست‌های دولتی، نابرابری جنسیتی در دسترسی به منابع و حمایت خانوادگی را دربرمی‌گیرد که به‌عنوان پیش‌رآن‌های کلیدی بر سطوح بالاتر اثر می‌گذارند. سطح چهارم شامل هویت و فرهنگ قومی، آموزش و ارتقای آگاهی زنان بومی، دانش بومی زنان در فعالیتهای گردشگری، مهارت‌های حرفه‌ای و شغلی زنان بومی و دسترسی به خدمات آموزشی و بهداشتی است که نقش عوامل زیرساختی را ایفا می‌کنند. حمایت‌ها و سیاست‌های دولتی به دلیل تاثیرگذاری گسترده بر نابرابری جنسیتی و سایر عوامل، در جایگاه نخست سطح سوم قرار گرفته و نشان‌دهنده پتانسیل این سیاست‌ها در کاهش موانع نابرابری است. برخلاف تحلیل مضمون که عوامل را در پنج دسته مفهومی سازمان‌دهی کرد (جدول ۱)، این مدل بر اساس روابط علی و وابستگی‌های متقابل، عوامل را در چهار سطح سلسله‌مراتبی قرار داده است. تحلیل‌های کیفی مکمل (ارائه‌شده در بخش نتایج، جدول ۱ و زیربخش تحلیل مضامین) نشان می‌دهند که عواملی مانند حمایت‌های دولتی، آموزش و مهارت‌های شغلی اثر تقویت‌کننده دارند، درحالی‌که نابرابری جنسیتی و فقر اقتصادی به‌عنوان موانع عمل می‌کنند.

شکل ۱. مدل تاثیر ساختارهای جنسیتی، قومی و معیشتی بر مشارکت زنان زاگرس‌نشین در گردشگری پایدار

خوشه‌بندی عوامل در تحلیل MICMAC

تحلیل MICMAC عوامل را به چهار خوشه تقسیم کرد: مستقل وابسته، رابط و خودگردان. عوامل مستقل، مانند نابرابری جنسیتی و حمایت‌های دولتی، تاثیرگذاری بالایی دارند و به‌عنوان محرک‌های اصلی شناخته می‌شوند. برای مثال، نابرابری جنسیتی با محدود کردن دسترسی زنان به منابع، بر سایر عوامل، مانند منابع اقتصادی و ظرفیتهای کارآفرینانه،

تأثیر می‌گذارد. عوامل وابسته، مانند دسترسی به منابع مالی، تحت تأثیر عوامل دیگر هستند. عوامل رابط، مانند زیرساخت‌های گردشگری، نقش واسطه‌ای دارند و عوامل خودگردان، مانند برخی مهارت‌های محلی، تأثیر و وابستگی محدودی دارند. دانش بومی (F5)، اگرچه در خوشه خودگردان قرار دارد، به دلیل پتانسیل بالای آن در ایجاد جاذبه‌های گردشگری، مانند تولید محصولات محلی، می‌تواند با تقویت از طریق آموزش‌های هدفمند به عاملی اثرگذار تبدیل شود. برای مثال، در مناطق لرستان، زنان با استفاده از دانش بومی خود در تولید عسل و عرضه آن به گردشگران، به اقتصاد محلی کمک کرده‌اند. تفاوت بین ISM و MICMAC به دلیل تمرکز متفاوت آن‌هاست: ISM روابط ساختاری را بررسی می‌کند، در حالی که MICMAC شدت تأثیرگذاری را تحلیل می‌کند.

جدول ۷. خوشه‌بندی عوامل در تحلیل MICMAC

متغیرهای مستقل	متغیرهای ارتباطی
(۱،۷) ۲ (محرک: ۷، وابستگی: ۱)	(۸، ۹) ۱ (وابستگی: ۹) (9,8)
(۴،۱۳) ۴ (محرک: ۱۳، وابستگی: ۴)	(۷، ۷) ۳ (وابستگی: ۷) (7,7)
(۲،۵) ۶ (محرک: ۵، وابستگی: ۲)	(۵، ۷) ۷ (وابستگی: ۶) (6,5)
(۳،۵) ۹ (محرک: ۵، وابستگی: ۳)	(۷، ۷) ۸ (وابستگی: ۷) (7,7)
	(۹، ۱۰) ۱۰ (وابستگی: ۱۰) (10,9)
	(۷، ۷) ۱۲ (وابستگی: ۷) (7,7)
	(۹، ۹) ۱۳ (وابستگی: ۹) (9,9)
متغیرهای خودگردان	متغیرهای وابسته
(۴،۳) ۵ (محرک: ۳، وابستگی: ۴)	(۲، ۶) ۱۱ (وابستگی: ۶) (6,2)
(۳،۳) ۱۴ (محرک: ۳، وابستگی: ۳)	(۱، ۱۳) ۱۵ (وابستگی: ۱۳) (13,1)
متغیرهای مستقل	متغیرهای ارتباطی
(1,7) → 2	(9,8) → 1
(4,13) → 4	(7,7) → 3
(2,5) → 6	(6,5) → 7
(3,5) → 9	(7,7) → 8
	(10,9) → 10
	(7,7) → 12
	(9,9) → 13
متغیرهای خودگردان	متغیرهای وابسته
(4,3) → 5	(6,2) → 11
(3,3) → 14	(13,1) → 15

نتایج جدول (۷) خوشه‌بندی نشان می‌دهد که عوامل مؤثر بر توانمندسازی زنان بومی زاگرس‌نشین در گردشگری پایدار، در نقش‌های متفاوتی در سیستم قرار دارند. متغیرهای مستقل، به عنوان محرک‌های اصلی، بیشترین توانایی ایجاد تغییر در سایر عوامل را دارند و تمرکز بر آن‌ها می‌تواند اثرات گسترده‌ای ایجاد کند. متغیرهای ارتباطی نقش واسطه‌ای و پیچیده‌ای ایفا می‌کنند که پایداری سیستم به آن‌ها وابسته است. متغیرهای وابسته بیشتر تحت تأثیر سایر عوامل هستند

و نتایج نهایی فرایند توانمندسازی را شکل می‌دهند، در حالی که متغیرهای خودگردان نقش محدودتری دارند و تغییرات آن‌ها تاثیر چندانی بر کل سیستم ندارد.

بحث و نتیجه‌گیری

بحث

این پژوهش با بررسی تاثیر ساختارهای جنسیتی، قومی و معیشتی بر مشارکت زنان بومی زاگرس‌نشین در توسعه گردشگری پایدار، نشان داد که این ساختارها به صورت متقابل و چندلایه بر تجربه زیسته زنان تاثیر می‌گذارند. یافته‌ها حاکی از آن است که نابرابری جنسیتی، به‌ویژه در دسترسی به منابع مالی و آموزشی، مهم‌ترین مانع مشارکت زنان است، در حالی که دانش بومی و سرمایه اجتماعی آن‌ها به‌عنوان فرصت‌های کلیدی برای توانمندسازی شناخته شدند. حمایت‌های دولتی و زیرساخت‌های گردشگری، به‌عنوان عوامل محرک، می‌توانند این موانع را کاهش دهند، اما تمرکزگرایی و کمبود سیاست‌گذاری‌های جنسیتی‌محور، اثربخشی آن‌ها را محدود کرده است. هویت قومی، به‌ویژه در جوامع کرد و لر نقشی دوگانه ایفا می‌کند: از یک سو، به‌عنوان منبعی برای تقویت گردشگری بومی عمل می‌کند و از سوی دیگر، محدودیت‌های فرهنگی را تقویت می‌کند. خلاصه نتایج توصیفی فعالان گردشگری، در جدول (۸) آمده است.

جدول ۸. خلاصه عوامل مؤثر بر مشارکت زنان در گردشگری در مناطق زاگرس‌نشین

عامل	موانع شناسایی شده	فرصت‌ها و نقاط قوت	تفاوت‌های منطقه‌ای
زیرساخت گردشگری	کمبود اقامتگاه بوم‌گردی و حمل‌ونقل (کردستان، کرمانشاه)	اقامتگاه‌های فعال محدود در همدان، تسهیل مشارکت	همدان بهتر؛ کردستان و کرمانشاه زیرساخت ضعیف
حمایت خانوادگی	نبود حمایت در جوامع سنتی (برخی مناطق لر)	حمایت خانوادگی در جوامع کرد، ایجاد غرفه صنایع دستی	خانواده در مناطق مختلف نقش متفاوت دارد
دانش بومی	نبود آموزش بازاریابی و دسترسی به بازار گردشگری	تولید گلیم، غذاهای سنتی، جذب گردشگر فرهنگی	ایلام، لرستان، کردستان از این ظرفیت بهره گرفته‌اند
آموزش و توانمندسازی	آموزش ناکافی، دسترسی محدود به دوره‌های کاربردی	راهنمایی تور، بازاریابی، افزایش مهارت زنان	آموزش‌ها در مناطق مختلف کیفیت و پوشش متفاوتی دارد
نابرابری جنسیتی	نقش‌های سنتی، محدودیت وام و حمایت مالی	-	در همه مناطق به‌عنوان مانع ساختاری مشترک گزارش شده
حمایت دولتی و سیاست‌گذاری	بودجه پایین، نبود وام و آموزش کافی	-	کردستان، ایلام و لرستان از ضعف جدی حمایت دولتی رنج می‌برند
هویت قومی	هنجارهای بازدارنده در برخی جوامع لک و کرد	استفاده از فرهنگ قومی برای جذب گردشگر	اثر دوگانه: هم فرصت‌ساز، هم مانع بسته به منطقه

این نتایج با مطالعات قبلی، مانند قادری و همکاران (Ghaderi et al., 2024) و کول (Cole, 2017) هم‌خوانی دارد که بر نقش تقاطعی جنسیت و قومیت در گردشگری تاکید کرده‌اند. چارچوب نظری تقاطعی امکان تحلیل تعاملات پیچیده بین این عوامل را فراهم کرد، در حالی که چارچوب معیشت پایدار بر اهمیت دسترسی به سرمایه‌های انسانی و اجتماعی برای توانمندسازی زنان تاکید داشت. همچنین، یافته‌های این مطالعه با پژوهش‌هایی (مانند Hussain et al., 2024; Shafiee et al., 2022) که با استفاده از مدل‌سازی ساختاری تفسیری (ISM) انجام شده‌اند، هم‌راستا هستند؛ این

پژوهش‌ها بر نقش کلیدی سیاست‌های حمایتی، منابع مالی و زیرساخت‌های نهادی در توسعه گردشگری تأکید داشته‌اند. این پژوهش نشان داد که توانمندسازی زنان بومی نیازمند رویکردی جامع است که نه تنها موانع ساختاری را برطرف کند، بلکه پتانسیل‌های فرهنگی و بومی منطقه را نیز تقویت نماید. در نهایت، این مطالعه بر ضرورت بازنگری در سیاست‌گذاری‌های گردشگری برای حمایت از زنان بومی تأکید دارد تا از طریق مشارکت فعال آن‌ها، توسعه پایدار در مناطق زاگرس‌نشین محقق شود.

پیامدهای نظری

این پژوهش به غنای ادبیات نظری در حوزه گردشگری و جنسیت کمک کرد. با استفاده از نظریه تقاطعی، این مطالعه تعاملات پیچیده بین جنسیت، قومیت و معیشت را در بستر غیرغربی (مناطق زاگرس‌نشین) بررسی کرد و نشان داد که نابرابری‌های جنسیتی تنها در کنار عوامل قومیتی و معیشتی قابل فهم هستند. این یافته با مطالعات کاراسکو-سانتوس و همکاران (Carrasco-Santos et al., 2024) هم‌راستاست که بر ضرورت زمینه‌مندی در تحلیل‌های جنسیتی تأکید دارند. همچنین، کاربرد چارچوب معیشت پایدار، درک جدیدی از نقش سرمایه‌های انسانی و اجتماعی زنان بومی در توسعه گردشگری ارائه داد که مکمل یافته‌های حقیقت قهفرخی و همکاران (Haghighat Ghahfarokhi et al., 2023) است. این پژوهش با تلفیق این دو چارچوب، چارچوبی یکپارچه برای تحلیل مشارکت زنان در گردشگری پایدار ارائه کرد که می‌تواند در مطالعات آینده برای تحلیل جوامع چندقومیتی استفاده شود. این مطالعه همچنین خلائهای نظری در مورد نقش احساسات و تجربه زیسته زنان در گردشگری را برجسته کرد که نیازمند بررسی‌های بیشتر است.

پیامدهای عملی

این پژوهش راهبردهایی برای سیاست‌گذاری ارائه می‌دهد. نخست، سیاست‌گذاران باید برنامه‌های آموزشی هدفمند برای زنان بومی طراحی کنند تا مهارت‌های کارافرینی و دانش بومی آن‌ها تقویت شود. دوم، توسعه زیرساخت‌های گردشگری، مانند اقامتگاه‌های بوم‌گردی، باید با مشارکت زنان محلی انجام شود تا دسترسی آن‌ها به منابع افزایش یابد. سوم، حمایت‌های دولتی، مانند تسهیلات مالی و شبکه‌سازی، می‌تواند موانع جنسیتی را کاهش دهد. این راهکارها با یافته‌های شیخی و همکاران (Sheikhi et al., 2019) هم‌خوانی دارد و می‌تواند به توانمندسازی زنان زاگرس‌نشین کمک کند.

محدودیت‌ها

- این پژوهش به مناطق زاگرس‌نشین غرب ایران محدود بود که ممکن است قابلیت تعمیم یافته‌ها به سایر مناطق ایران را کاهش دهد.
- حجم نمونه در فاز کمی (۵۵ نفر) ممکن است برای تحلیل‌های آماری پیچیده‌تر محدود باشد.
- محدودیت‌های جغرافیایی و زیرساختی در برخی مناطق زاگرس‌نشین، دسترسی به مشارکت‌کنندگان را دشوار کرد.
- برخی پاسخ‌دهندگان ممکن است به دلیل حساسیت‌های فرهنگی، اطلاعات کامل ارائه نکرده باشند.
- این پژوهش مقطعی بود و تغییرات بلندمدت در مشارکت زنان را بررسی نکرد.

۶. با توجه به محدودیت‌های روش‌شناختی، مانند حجم نمونه و ماهیت مقطعی پژوهش، نقش احساسات و تجربه زیسته زنان به صورت عمیق بررسی نشد، اما یافته‌ها نشان‌دهنده تاثیر غیرمستقیم این عوامل از طریق نگرش‌های اجتماعی (F10) و حمایت‌های خانوادگی (F9) است.

نتیجه‌گیری کلی

این پژوهش نشان داد که مشارکت زنان بومی زاگرس‌نشین در گردشگری پایدار تحت تاثیر تعاملات پیچیده جنسیت، قومیت و معیشت قرار دارد. نابرابری‌های جنسیتی و کمبود زیرساخت‌ها موانع اصلی هستند، در حالی که دانش بومی و سرمایه اجتماعی فرصت‌هایی برای توانمندسازی فراهم می‌کنند. تلفیق نظریه تقاطعی و چارچوب معیشت پایدار، چارچوبی جامع برای تحلیل این موضوع ارائه داد. این مطالعه با ارائه راهکارهای عملی، مانند آموزش و تقویت زیرساخت‌ها، به سیاست‌گذاران کمک می‌کند تا توانمندسازی زنان را تسهیل کنند. با وجود محدودیت‌هایی مانند حجم نمونه و مقطعی بودن مطالعه، یافته‌ها به غنای ادبیات گردشگری و جنسیت کمک می‌کند و زمینه را برای تحقیقات آینده در جوامع چندقومیتی فراهم می‌سازد.

تعارض منافع: این پژوهش تعارض منافع ندارد.

References

- Arzjani, Z., & Rahiminezhad, V. (2011). Rural women and their roles in tourism. *International Journal of Bio-Resource and Stress Management*, 2(1), 1–4. <https://www.indianjournals.com/ijor.aspx?target=-ijor:ijbsm&volume=2&issue=1&article=001&type=pdf>
- Carrasco-Santos, M. J., Seyfi, S., Hosseini, S., Hall, C. M., Mohajer, B., Almeida-Garcia, F., & Cortes Macias, R. (2024). Breaking boundaries: Exploring gendered challenges and advancing equality for Iranian women careers in tourism. *Tourism Management*. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2024.104913>
- Cole, S. (2017). Empowered or burdened? Tourism, gender, intersectionality, and emotion. *Critical Tourism Studies Proceedings*, 2017(1), 114. <https://digitalcommons.library.tru.ca/cts-proceedings/vol2017/iss1/-114>
- Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2011). *Designing and conducting mixed methods research* (A. Kiāmanesh & J. Sarace, Trans.). Tehran: Aiiij Publishing. (Original work published 2007) [In Persian]
- Dashper, K. (2023). Gender and rural tourism. In E. Wilson & D. Chambers (Eds.), *A research agenda for gender and tourism* (pp. 140–152). Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781800370067.-00019>
- Feldbauer, I. G., & Jeffrey, H. (2021). Disempowered hosts? A literature review of Muslim women and tourism. In *Tourism and gender-based perspectives* (pp. 13–23). Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-33-4757-1_2
- Firoozjaian, A. A., Firoozjaian, M., Hashemi Ptroodi, S. H., & Gholamrezazadeh, F. (2013). The application of interpretive structural modeling (ISM) technique in tourism studies: An analytical approach with a pathological perspective. *Tourism Planning and Development Quarterly*, 2(6), 129–159. [In Persian]
- Ghaderi, Z., Fakhari, S., Shekari, F., & Saberi, M. (2024). Community capacity building and indigenous tourism in Iran. *Anatolia: An International Journal of Tourism and Hospitality*. <https://doi.org/10.1080/13032917.2024.2328108>
- Ghaderi, Z., Tavakoli, R., Bagheri, F., & Pavee, S. (2023). The role of gender equality in Iranian female

- tourism entrepreneurs' success. *Tourism Recreation Research*, 1–15. <https://doi.org/10.1080/02508281-2023.2168857>
- Haghighat Ghahfarokhi, F., Hosseini, S. A., Ghaderi, E., & Mahmoudzadeh, S. M. (2023). A semantic analysis of the construction of women's identity in tourism (Case study: Women working in eco-lodges in Kerman Province). *Woman in Development and Politics*, 21(1), 53–82. <https://doi.org/10.22059/jwdp-2022.347099.1008246> [In Persian]
- Honggang, X., & Fan, X. (2024). Critical studies of gender equality and sustainable development in tourism geographies. In H. Xu & D. Buhalis (Eds.), *The Routledge handbook of tourism geographies* (pp. 81–95). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003286301-10>
- Hussain, K., Sun, H., Ramzan, M., Mahmood, S., & Zubair Saeed, M. (2024). Interpretive structural modeling of barriers to sustainable tourism development: A developing economy perspective. *Sustainability*, 16(13), 5442. <https://doi.org/10.3390/su16135442>
- Jomehpour, M. (2011). The impact of tourism on sustainable rural livelihoods (Case study: Baraghan village, Savojbolagh county). *Rural Research*, 2(5), 33–62. [In Persian]
- Mohanty, P., Chandran, A., & Swain, N. (2018). Promoting gender sensitivity and environment protection through sustainable tourism development: A review. *Journal of Ecotourism*, 19(1), 87–96. <https://ssrn.com/abstract=3907978>
- O’Gorman, K. D., Baum, T., McLellan, L. R., Butler, R., & Hinch, T. (2007). Tourism in Iran: Central control and indigeneity. In R. Butler & T. Hinch (Eds.), *Tourism and indigenous peoples* (pp. 269–282). Butterworth-Heinemann. <https://doi.org/10.4324/9780080553962-31>
- Ringer, G. (2007). Gender posed: The people behind the postcards. In *Tourism and gender: Embodiment, sensuality and experience* (pp. 219–234). CABI International. <https://doi.org/10.1079/9781845932718-0219>
- Shafiee, S., Rajabzadeh Ghatari, A., & Jahanyan, S. (2022). Developing a model for smart tourism destinations: An interpretive structural modelling approach. *Information Technology & Tourism*, 24, 511–546. <https://doi.org/10.1007/s40558-022-00236-7>
- Sheikhi, A. R., Ebrahimian, S., & Vazin, N. (2020). The impact of ethnic tourism development on gender equality: A case study (Experience of Baluch women in Sistan and Baluchestan Province). *Cultural Tourism Journal*, 1(2), 47–54. <https://doi.org/10.22034/toc.2020.241614.1009> [in Persian]
- Siemiatycki, M., Enright, T., & Valverde, M. (2019). The gendered production of infrastructure. *Progress in Human Geography*, 43(6), 948–966. <https://doi.org/10.1177/030913251982845>
- Singhania, O., Swain, S., & George, B. (n.d.). Women empowerment in a traditional masculine industry: Tourism in context. *Journal of Economics and Management Sciences*. <https://doi.org/10.14254/jems.2021.6-2.5>
- Skanavis, C., & Sakellari, M. (2008). Gender and sustainable tourism: Women’s participation in the environmental decision-making process. *European Journal of Tourism Research*, 1(2), 78–96. <https://doi.org/10.54055/ejtr.v1i2.13>
- Wilson, E., & Chambers, D. (Eds.). (2023). *A research agenda for gender and tourism*. Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781789902532.00013>

